

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Кваліфікаційна робота
ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЧОСТІ А. КРИМСЬКОГО:
МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Спеціальність А14 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
(Українська мова і література)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Рудої Аліни Василівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Бородіца Світлана Василівна

АНОТАЦІЯ

Руда А. В. Художня своєрідність творчості А. Кримського: методичний аспект: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності А14 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 91 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено художні особливості творчості Агатангела Кримського, зокрема обґрунтовано її значення та місце українського письменника-енциклопедиста в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Простежено літературознавчу рецепцію його доробку ученими-сучасниками та літературознавцями доби незалежної України. Окреслено вплив попередніх етапів розвитку української поезії на становлення індивідуального стилю митця. Детально проаналізовано ідейно-художні домінанти поетичної збірки «Пальмове гілля», визначено її мотиви, жанрові форми та поетикальні ознаки.

Запропоновано методичний підхід до вивчення модерністського дискурсу прози А. Кримського у старших класах. Розроблено систему роботи над проблематикою його оповідань («Повістки і ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання») та визначено шляхи подолання труднощів аналізу жанрової специфіки роману «Андрій Лаговський» на уроках української літератури.

Ключові слова: лірика, оповідання, роман, жанр, модернізм, методичний аспект.

ABSTRACT

Ruda A.V. Artistic originality of A. Krymsky's creative work: methodological aspect: qualification paper for obtaining the educational degree of Master in the specialty A14 Secondary Education. Ternopil: TNPU, 2025. 91 p.

The qualification paper investigates the artistic features of the creative work of Ahatanhel Krymsky, substantiating its significance and place of the Ukrainian writer-encyclopaedist in the Ukrainian literary process of the late 19th – early 20th centuries. The literary-critical reception of his legacy by contemporary scholars and literary critics of the period of independent Ukraine is traced. The influence of previous stages in the development of Ukrainian poetry on the formation of the author's individual style is outlined. The ideological and artistic dominants of the poetry collection 'Palm Branch' are analysed in detail, with its motifs, genre forms, and poetic features identified.

A methodological approach to studying the modernist discourse of A. Krymsky's prose in senior secondary school is proposed. A system for working with the problematics of his short stories ('Narratives and Sketches from Ukrainian Life', 'Beirut Stories') is developed, and ways of overcoming difficulties in analysing the genre specificity of the novel 'Andrii Lahovskyi' in Ukrainian literature lessons are determined.

Key words: lyric poetry, short story, novel, genre, modernism, methodological aspect.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Творча постать А. Кримського в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття.....	9
1.1. Життєвий і творчий шлях митця.....	9
1.2. Літературознавча рецепція творчого доробку письменника.....	16
1.3. Розвиток української поезії до Агатангела Кримського.....	24
РОЗДІЛ 2. Ідейно-художні особливості поетичної збірки «Пальмове гілля» А. Кримського.....	30
2.1. Мотиви збірки.....	30
2.2. Жанрові форми.....	41
2.3. Поетикальні ознаки.....	51
РОЗДІЛ 3. Модерністський дискурс прози А. Кримського: вивчення епічних жанрів у старших класах ЗОШ.....	64
3.1. Система роботи над проблематикою оповідань («Повістки і ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання»).....	64
3.2. Труднощі вивчення жанрової специфіки роману «Андрій Лаговський».....	74
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Він народився на Волині в родині, де панувала російська мова, проте став українофілом. Він жартома говорив, що простіше знайти мову, якої він не знає, ніж перелічити, скількома мовами він володів. Його бібліотека складалася майже з 50 тисяч томів, та він перевіз її до Києва з Москви, щоб взяти участь у створенні Української академії наук. Агатангел Кримський – геній і феноменальна постать, що за свої ґрунтовні дослідження історії української мови та активну громадянську позицію став жертвою сталінських репресій. Творчість і наука – це два могутні крила таланту невтомного письменника на теренах української культури [3, с. 117]. Агатангела Кримського вважають одним із найвизначніших орієнталістів в історії світової філологічної науки.

Надзвичайно творча натура, один із провідних українських сходознавців, один із зачинателів української національної ідеї, великий учений у сферах літератури та мовознавства був та залишається об'єктом детального вивчення провідними українськими та зарубіжними дослідниками, бо здійснив неоціненний вклад у розвиток науки, залишивши величезний пласт наукових студій. Водночас це людина, котра зробила чималий внесок у розвиток історії української літератури: в добу модернізму наповнив поезію та прозу актуальними мотивами, новими образами, оригінальними поетикальними ознаками.

Варто зазначити, що після того, як Україна відновила незалежність, знання про А. Кримського було вкрай поверхове, адже спеціальних досліджень його внеску в ту чи іншу сферу науки й письменства, по суті, майже ніхто не проводив [12, с. 14]. Ювілейне 150-річчя, котре українська громадськість святкувала 2021 року, спонукало її пильніше придивитися до унікальної постаті вченого зі світовим ім'ям та митця-новатора.

Ситуація змінилася в останні двадцять років. Після виходу друком монографій Тамари Гундорової («Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму») та Соломії Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі» і двох накладів посмертної незакінченої книги

«Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського») з кожним роком суттєво збільшується кількість досліджень творчих іпостасей А. Кримського. Звичайно, кожна, навіть принагідна репрезентація постаті митця, сприяє популяризації його письменницької спадщини.

Актуальність дослідження полягає в необхідності поглибленого й багатоаспектного осмислення творчості Агатангела Кримського – однієї з найяскравіших постатей в історії світових науки й культури, чия літературна діяльність і досі недостатньо вивчена. Твори письменника, зокрема поетична збірка «Пальмове гілля» та його модерністська проза, становлять невід’ємну частину українського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття, без яких наше уявлення про розвиток поезії та епічних жанрів доби залишалося б неповним. З огляду на оновлені освітні стандарти та потребу в модернізації шкільних програм, особливої актуальності набуває методика вивчення модерністської прози в старших класах. Вона дає змогу сформувати в учнів цілісне уявлення про модерністський дискурс української літератури та навчити їх працювати з епічними творами, що вирізняються складною проблематикою й жанровою поліфонією.

Мета магістерської роботи полягає у всебічному аналізі поетичної та прозової спадщини А. Кримського й обґрунтуванні ефективної методики вивчення модерністських текстів (на прикладі його творів) у старших класах закладів загальної середньої освіти.

Мета дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати життєвий і творчий шлях А. Кримського як основу формування його художнього світогляду;
- з’ясувати особливості літературознавчої рецепції творчого доробку письменника в критичних матеріалах;
- охарактеризувати шляхи розвитку української поезії до Агатангела Кримського;

- дослідити провідні мотиви поетичної збірки «Пальмове гілля» й установити їхню роль у формуванні художньої концепції автора;
- охарактеризувати жанрові форми збірки та їхній зв'язок із модерністськими тенденціями доби;
- виявити поетикальні ознаки «Пальмового гілля» та визначити їхнє значення для розвитку української поезії;
- проаналізувати проблематику оповідань «Повістки і ескізи з українського життя» та «Бейрутські оповідання» й обґрунтувати методично доцільну систему їхнього вивчення в старших класах;
- визначити труднощі опрацювання жанрової специфіки роману «Андрій Лаговський» та запропонувати ефективні методичні прийоми його викладання у шкільному курсі літератури.

Об'єктом дослідження є поетична та прозова творчість Агатангела Кримського.

Предметом дослідження є художня своєрідність поетичної і прозової спадщини А. Кримського та методика її опрацювання у старших класах закладів загальної середньої освіти.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Внесок науковця в різні наукові галузі, його різнопланова наукова та адміністративно-політична діяльність є предметом постійних дискусій у різних виданнях. Неординарність особистості митця знаходить вияв у низці наукових, науково-публіцистичних та літературних студіях О. Бабишкіна, С. Богдан, Г. Випасняк, М. Гірняк, Ю. Горблянського, Т. Гундорової, І. Денисюка, Н. Зборовської, М. Ільницького, Ю. Коваліва, І. Кураса, С. Луцак, Т. Маленької, М. Моклиці, М. Нестелеєва, Г. Останіної, С. Павличко, Б. Пастуха, С. Петькун, О. Прицака, В. Сірук, Н. Поляруш, І. Хоцянівської та інших. І хоча дослідники торкалися окремих аспектів художньої спадщини письменника, проте досі не окреслена художня цінність творчої спадщини А. Кримського.

Методи дослідження зумовлені його метою і завданнями. Для дослідження художньої своєрідності творчості А. Кримського реалізовано такі методи:

порівняльний (допомагає з'ясувати значущість творчих досягнень письменника в контексті міжлітературних взаємодій та взаємоосмислення), культурно-історичний (дає можливість виявити, як у художніх текстах відображено реалії часу, політичні, соціальні й культурні чинники, що впливали на автора), біографічний (допомагає визначити ознаки автобіографізму в структурі художніх творів), моделювання (дає змогу теоретично розробити ідеально функціональну систему роботи (дидактичну модель) над модерністською прозою А. Кримського, незважаючи на відсутність цих творів у чинній шкільній програмі).

Наукова новизна магістерської роботи полягає в системному аналізі художньої творчості А. Кримського (поезія, проза) у літературному контексті доби та обґрунтуванні інноваційної методики її вивчення у старшій школі (попри відсутність цих творів у чинній програмі). Систематизовано ідейно-художні особливості поетичної збірки «Пальмове гілля» (мотиви, жанрові форми, поетикальні ознаки) як зразка раннього українського модернізму. Здійснено спробу літературознавчого й методичного вивчення творчого доробку А. Кримського, що дозволяє інтегрувати філологічні контексти (мотиви, жанрові форми, поетикальні ознаки) у методичну площину; розроблено та обґрунтовано інноваційну систему роботи над модерністськими текстами А. Кримського, що має проєктний характер і спрямована на введення цих творів до освітнього процесу старших класів ЗОШ.

Практичне значення магістерської роботи полягає в розробці методичної системи, яку можна використовувати для факультативного або поглибленого вивчення модерністської прози А. Кримського у старших класах (відсутньої у чинній шкільній програмі); у використанні матеріалів дослідження у лекційних курсах, присвячених українському модернізму початку XX століття, а також при написанні наукових робіт різного рівня.

Апробація роботи. Основні положення, висновки та узагальнення представлені на наукових конференціях: 1) Всеукраїнській науковій конференції «Перехресні стежки та поза ними: розвиток жанрів та стилів у літературі»

(присвячена 75-річчю з дня народження професора Миколи Ткачука) (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 7 листопада 2024 року); 2) Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Проблеми філології: історія та сучасність» (Хмельницький національний університет, Хмельницький, 21 лютого 2025 року); 3) Всеукраїнській конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 30 жовтня 2025 року).

Публікації. Надруковано 2 статті у Магістерському збірнику Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2 тез у матеріалах конференцій:

1. Руда А. Художні засади збірки «Пальмове гілля» Агатангела Кримського. *Магістерський науковий вісник*. 2025. Вип. 44. С. 6-10.

2. Руда А. Творчість Агатангела Кримського в сучасних літературознавчих студіях. *Магістерський науковий вісник*. 2025. Вип. 45. С. 278-281.

3. Руда А. Мотиви поетичної збірки «Пальмове гілля» А. Кримського. *Перехресні стежки та поза ними: розвиток жанрів та стилів у літературі (присвячена 75-річчю з дня народження професора Миколи Ткачука): матеріали Всеукр. конф. (7 листопада 2024 року)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. С. 86-89.

4. Руда А. Художні домінанти поетичної збірки «Пальмове гілля» А. Кримського. *Проблеми філології: історія та сучасність*. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2025. С. 36-40.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаної літератури, що становить 91 позицію. Загальний обсяг роботи – 91 сторінка, з них – 80 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

Творча постать А. Кримського в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття

1.1. Життєвий і творчий шлях митця

Агатангел Юхимович Кримський, відомий також під псевдонімами А. Хванько, Хванько Кримський, Панько Рогач, Ївхимець та іншими, народився в сім'ї, яка мала глибокі історичні корені. Його батько, вчитель історії та географії, походив з кримськотатарського роду, що бере свій початок з бахчисарайських земель. Цей родовий зв'язок мав значний вплив на формування світогляду майбутнього вченого та письменника [2, с. 95].

Особа й творча спадщина славетного сходознавця Агатангела Кримського – поліглота, автора численних досліджень з історії та в галузі україністики – ще за життя й протягом останніх понад сто років цікавила не тільки українську, а й, мабуть, у першу чергу, світову інтелектуальну еліту. Він унікально поєднував у собі арабіста, іраніста, тюрколога, ісламознавця, славіста, українського історика й мовознавця. Однак його художня творчість, науковий доробок та й обставини особистого життя лишаються й досі маловідомими для української громадськості. Дотепер не існує фундаментальної наукової біографії, значна частина праць невідома дослідникам [3, с. 145]. Роботи А. Кримського стали предметом дослідження багатьох українських учених, зокрема О. Байдюк, С. Богдан, В. Сірук, Б. Стельмах та ін. [4; 6; 8; 49; 76; 78; 89; 90], які детально аналізували різні аспекти його наукового доробку.

Кінець XVII століття став періодом глибокої кризи Османської імперії, про що свідчили такі події, як «Великий згон» у Правобережній Україні, Кримські походи гетьманів та невдала облога Відня і втрата Азова. Після невдалої облоги Відня та втрати Азова кримський мулла (ісламський духовник) вирішив покинути неспокійний Бахчисарай. Він обрав притулок у Великому князівстві Литовському (з яким Крим мав давні зв'язки), оселився в Мстиславі (Білорусь),

прийняв християнство і одружився. З цього татарського роду згодом вийшла видатна родина Кримських [70, с. 10].

Після придушення польських повстань 1831 та 1863 років царський уряд проводив активну політику русифікації західноукраїнських земель («Юго-Западный край») через створення мережі російськомовних шкіл. Цей процес спричинив значну міграцію вчителів українського походження з Гетьманщини та Слобідської України на Волинь для роботи в нових закладах. Саме в цей період, коли їхні батьки приїхали вчителювати на Волинь, тут народилися майбутні очільники української культури: Михайло Грушевський (1866 р.), Леся Українка (1871 р.) та Агатангел Кримський – «найцінніший кримський подарунок Україні» [70, с. 10].

Свого часу, Євфимій (Юхим) Кримський, вчитель історії та географії татарсько-білоруського походження, також відгукнувся на запрошення до роботи на Волині. Разом зі своєю дружиною, Аделаїдою Матвіївною Сидорович, він переїхав до Володимира-Волинського. [43, с. 38].

У листі до Бориса Грінченка Агатангел Кримський розповідав про своє походження. За його словами, перший його прадід відомий предок родини, який походив з кримського ханства, прийняв християнство близько 1698 року в Мстиславі. Цей факт підтверджується записом у стародавньому молитовнику. Крім того, А. Кримський згадував, що його сестра готується надіслати йому арабські документи, які можуть пролити більше світла на родовід родини [43, с. 360].

Незабаром після народження сина, Юхим Кримський отримав нове призначення вчителем у Звенигородку, розташовану на південь від Києва. Заробивши кошти на написанні підручника з географії для початкових шкіл, він збудував там власний дім. Таким чином, родина Кримських міцно пов'язала своє життя з українською землею [70, с. 10].

Агатангел Юхимович Кримський виявив неабиякі здібності до навчання ще з раннього дитинства. Він освоїв читання у три з половиною роки, а в п'ятирічному віці вже відвідував Звенигородське міське училище, де навчався

протягом п'яти років (1876-1881). Домашня бібліотека стала для юного Агатангела справжнім скарбом. У листі до Грінченка 1892 року він зізнавався, що з дитинства був непересічним читачем. Батьківська бібліотека стала для нього невичерпним джерелом знань. Однак надмірна пристрасть до книг призвела до серйозних наслідків для здоров'я: у 12 років він втратив зір і відстав у фізичному розвитку. Незважаючи на це, А. Кримський відчував себе інтелектуально розвиненішим над однолітками (проте такі думки він тримав при собі і нікому не розповідав), хоча й усвідомлював свою соціальну ізоляцію [43, с. 59]. Паралельно він поглиблено вивчав іноземні мови. Окрім поширених у тогочасному суспільстві польської та французької, він додав до свого мовного арсеналу англійську та німецьку.

У десятирічному віці Агатангела Кримського віддали до протогімназії в Острозі, що на Волині, де мешкала його тітка Филипа. У 1884 році Агатангел Кримський продовжив навчання у четвертому класі Другої київської гімназії Кромера. Продemonструвавши високі навчальні досягнення, вже наступного року він отримав престижну стипендію та вступив до відомої Колегії Павла Галагана. За чотири роки навчання у свої 18 років в цьому закладі він не лише здобув ґрунтовну освіту, а й опанував ще три мови: грецьку, італійську та турецьку [70, с. 11].

Саме в стінах Київської колегії Павла Галагана (1885-1889 рр.) відбулося інтелектуальне дозрівання та становлення Агатангела Кримського як особистості й українця. Про цей важливий період свого життя він залишив кілька яскравих характеристик, зокрема, в офіційному листі до Омеляна Огоновського та дружньому листі до Бориса Грінченка [70, с. 11].

У своєму першому листі він детально описував особливості навчання в Колегії Павла Галагана. Це була невелика, але дуже жива спільнота, куди потрапляли найталановитіші учні. Атмосфера поваги до знань та постійного прагнення до нових відкриттів сприяла інтелектуальному розвитку студентів. Особливо великий вплив на А. Кримського мав викладач словесності Павло Гнатович Житецький [43, с. 75].

У листі до Бориса Грінченка Агатангел Кримський наголошував, що саме передмова Михайла Драгоманова до повістей Юрія Федьковича стала для нього переломним моментом у формуванні національної ідентичності. Це прочитання допомогло йому усвідомити свою українську причетність і знайти відповіді на багато запитань, які його турбували. «Зоставалося до канікул два тижні. І от узяв я якось повісті Федьковича з передмовою Драгоманова, узяв, прочитав, і мене нове світло осіяло. Я зрозумів, що я мусю бути українофілом – і це я зрозумів цілком свідомо. В цій свідомості була певна частина одвіту на мої мучительці сумніви, і от я жадібно ухопився за українство» [43, с. 65].

У Російській імперії існувало два осередки східних студій: науково орієнтований східний факультет у Санкт-Петербурзі та практично спрямований Лазаревський інститут у Москві, що готував майбутніх дипломатів. Обидва заклади мали свої сильні сторони, і вибір між ними часто ставав дилемою для студентів. Талановитий арабіст Агатангел Кримський, закінчивши Лазаревський інститут, отримав запрошення продовжити наукову кар'єру в Санкт-Петербурзі. Однак, це означало б відмовитися від своїх досліджень в галузі україністики та славістики. Зваживши всі за і проти, Юхимович вирішив залишитися вірним своїм кореням і присвятити себе розвитку української науки. Відмовившись від запрошення Санкт-Петербурзького університету, він подався до Москви, де вступив на історико-філологічний факультет [70, с. 14-15].

Отримавши стипендію Лазаревського інституту на дворічне стажування в арабських країнах та Європі, Агатангел Кримський опинився перед складним вибором: продовжити наукову кар'єру на Сході чи повернутися в Україну. Незважаючи на наполегливі прохання української громадськості, зокрема чернігівців, він віддав перевагу першому варіанту. Це рішення викликало невдоволення серед його співвітчизників, які не розуміли його прагнення поєднати арабістику з україністикою. Однак його вчитель Павло Житецький підтримав вибір учня [70, с. 15].

Повернувшись з наукового стажування, Агатангел Кримський був зобов'язаний завершити дисертацію, щоб відповідати вимогам директора

Лазаревського інституту, Георгія Кананова. Незважаючи на те, що А. Кримський вже мав значну частину дисертації, він відчував внутрішній опір до її завершення. Після смерті Кананова і призначення Всеволода Міллера новим директором ставлення до А. Кримського змінилося. Міллер, на відміну від свого попередника, був більш лояльним до його наукових інтересів і надав йому більшу свободу в дослідженнях [70, с. 15].

Учений, хоча й ідентифікував себе українцем, підтримував тісні зв'язки з кримськотатарською культурою. Він високо цінував діяльність Ісмаїла Гаспринського, вважаючи його провідною фігурою кримськотатарського відродження. А. Кримський цікавився долею мусульманських народів і часто порівнював свої власні спостереження з поглядами Гаспринського. Його повага до кримськотатарської культури виявлялася не лише в теоретичних дослідженнях, а й у практичному знанні арабської мови, якою він володів на рівні носіїв [82, с. 190].

Агатангел Кримський у листі до свого вчителя Всеволода Міллера заявив про небажання будувати кар'єру в Російській Імператорській Академії Наук, прагнучи розвивати українську науку. У 1918 році відкрилася можливість заснування Української Академії Наук, і він повністю віддався цій справі, втілюючи ідеї Михайла Драгоманова – провідного українського теоретика лібералізму, який наголошував на важливості політичної спрямованості українського руху та створення національної культури європейського рівня [59, с. 115; 63, с. 164].

Перший Статут Української Академії Наук, складений В. Вернадським та А. Кримським, відображає їхню спільну візію розвитку української науки і [25, с. 136]. Згідно зі Статутом, Академія мала за мету не лише поширювати наукові знання, а й сприяти їхньому розвитку, об'єднуючи наукову спільноту України. Особливу увагу автори Статуту приділяли вивченню історії та культури українського народу [20, с. 362-363].

Під час роботи комісії зі створення Української Академії Наук, очолюваної Володимиром Вернадським, А. Кримський став одним із її членів і був обраний

секретарем новоствореної Академії. Їхні спільні зусилля та дружба ґрунтувалися на підтримці незалежної української культури та наукової діяльності рідною мовою, в чому вони бачили запоруку розвитку української нації [74, с. 96].

Творче життя Агатангела Кримського ділиться на дві епохи: довшу – московську (29 років, 1889-1918) та коротшу – київську (23 роки, 1918-1941). У Києві він був незамінним в Українській Академії Наук, де виконував обов'язки секретаря (до 1928 р.) і голови історично-філологічного відділу (до 1929 р.) [70, с. 20].

Початкові роки були надзвичайно важкими через часту зміну влади, що перешкоджала діяльності Академії. За словами історика Наталії Полонської-Василенко, академіки виживали в умовах надзвичайної нестачі ресурсів, коли співробітники самі рубали дрова на зиму, працювали в холодних приміщеннях і писали твори на старих афішах. А. Кримський не тільки підтримував діяльність Академії, але й рятував наукові праці, зокрема, організовував вивезення цінних видань із друкарень. Йому допомагав талановитий історик Микола Левченко, котрий став його секретарем і якого А. Кримський згодом усиновив. На відміну від А. Кримського, президент В. Вернадський, а пізніше й Володимир Липський, через різні обставини залишили Київ. Тому тягар управління Академією довгий час лежав саме на А. Кримському, через що в народі її навіть жартома називали «Кримською» [65-67].

Учений у своїх «Увагах з приводу катедри східної історії та філології» висловив важливу ідею: для розвитку української науки в Академії повинна бути представлена орієнталістика. Він наголошував на потребі заснувати кілька кафедр східних дисциплін, таких як іраністика, туркологія та арабістика, оскільки без них неможливо повноцінно досліджувати українську історію, насичену впливами східних народів. Важливо, що на його думку, історія України нерозривно пов'язана з культурами Сходу – іранською, тюркською, арабською – і пропонував досліджувати взаємодію цих культур із українською. Наприклад, тюркські впливи відобразилися на мові та звичаях українців, зокрема в період козаччини, що потребує глибокого вивчення [70, с. 21].

Він також підкреслив важливість арабістики, без знань якої неможливо досліджувати історичні джерела мусульманського Сходу. Третя кафедра, на його думку, мала б займатися гебраїстикою, що важливо для дослідження історії єврейської спільноти в Україні. Таким чином, він закликав розвивати сходознавство в Академії як довгострокове завдання, адже воно відкриває нові шляхи до вивчення української культури та історії [24, с. 9-12].

Роки 1918-1929 стали «золотою добою» для української науки, особливо у галузі гуманітарних та суспільних наук. У цей період видання виходили без цензури. Каталог УАН тих років нараховує 888 видань, понад половина з яких присвячена україністиці, а праці, схвалені Агатангелом Юхимовичем, викликали повагу наукової спільноти світу [75].

Слід зазначити, що А. Кримський був не лише дослідником, а й досить критичним аналітиком праць своїх колег. Зокрема, в статті «До етнографії Полісся» він детально розібрав «пінську збірку» М. Довнар-Запольського, довівши, що дослідник помилявся у своїх висновках щодо походження лексики. А. Кримський довів, що ця лексика є безперечно українською, тим самим захистивши честь української мови [41, с. 236].

Своєю літературною діяльністю А. Кримський також збагатив українську культуру. Його збірка «Пальмове гілля» не просто містить переклади, а є витонченим переосмисленням класичної арабської та перської літератур. Дослідник Ярослав Стеткевич порівняв «Пальмове гілля» із «Західно-Східним диваном» Йоганна-Вольфганга Гете, вважаючи його унікальним жанром у світовій літературі [70, с. 23].

Перекладацька діяльність Агатангела Кримського займає особливе місце в його науковому доробку. Його переклади східних текстів, зокрема Корану, відзначаються високим рівнем майстерності та оригінальним підходом. А. Кримський не просто передавав зміст первинного тексту, а прагнув відтворити його поетичну красу та змістову глибину. Завдяки своїм перекладам А. Кримський не лише збагатив українську культуру, а й зробив значний внесок у розвиток світової орієнталістики [36; 48; 81; 84; 90]. Високий рівень

літературної майстерності притаманний перекладам творів Омара Хайяма, Сааді, Гафіза, Мітрі-хатун, Фірдоусі, а також західноєвропейських поетів [1, с. 74].

Агатангел Кримський працював по 18 годин на добу, долаючи труднощі громадянської війни, зокрема у підтримці міжнародних наукових контактів і книгообміну. Однак із 1928-1929 рр. почався важкий період, коли радянська влада цілеспрямовано обмежувала українознавчі дослідження. Ученого відсторонили від посади секретаря Академії, а також голови історично-філологічного відділу. Були ліквідовані створені ним сходознавчі установи, що стало для нього важким ударом [70, с. 23]. Лише в кінці 1930-х А. Кримському дозволили спілкуватися з аспірантами. Після приєднання Західної України він тріумфально відвідав Львів як представник радянської науки. Його 70-річчя святкували як значну подію української науки, однак у 1941 році його арештували, і через рік він загинув у казахській тюремній лікарні. Реабілітували його лише в 1957 році завдяки зусиллям академіка Леоніда Булаховського [65-67].

Після відзначення його 70-річчя та нагородження орденом Трудового Червоного Прапора в січні 1941 року А. Кримського заарештували в липні на початку війни. У січні 1942 року він помер у тюремній лікарні в місті Кустанай, не піддавшись тиску і зберігши гідність до кінця. Як писав Іван Ільєнко, «він достойно доніс свій тяжкий хрест на Голгофу народної покари» [28].

1.2. Літературознавча рецепція творчого доробку письменника

Спроби відродити інтерес до творчості Агатангела Кримського розпочалися у 1960-х та на початку 1970-х років після тривалої перерви, спричиненої ідеологічними обмеженнями. Однак перші публікації його прози були суттєво скорочені та ідеологічно заангажовані. Крім того, протягом кількох десятиліть твори письменника були несправедливо відсторонені від уваги дослідників і навіть заборонені, що призвело до появи значних «білих плям» у нашій культурній спадщині.

Сьогодні інтерес до феномену Агатангела Кримського, його наукової та літературної спадщини помітно зріс. Сучасні літературознавці пропонують різноманітні підходи до аналізу творчих текстів А. Кримського. Серед них можна виділити психоаналітичний (С. Павличко [60], Т. Гундорова [14-17], Н. Зборовська [26; 27]), наратологічний (Г. Останіна [53-57], В. Сірук [76]) та культурно-антропологічний (Ю. Ковалів [33; 34], М. Моклиця [50], М. Гірняк [9; 10], Ю. Горблянський [11; 12], Р. Ткаченко [83]) підходи. Також дослідженнями його творчості займаються такі відомі науковці, як Ю. Дрогомирецька [21], Т. Маленька [47], Б. Пастух [61], С. Петькун [62], І. Смаглій [79; 80] та інші. Тим не менше, белетристична спадщина А. Кримського, особливо його проза, все ще потребує детальнішого вивчення. Творчість А. Кримського, яка відзначається відмовою від традиційних опозицій та акцентом на психологічній проблематиці, виявилась актуальною для різних літературних напрямків, зокрема для прихильників національної літератури та постмодернізму.

У дослідженнях творчості Агатангела Кримського і в загальних працях про розвиток української прози кінця XIX – початку XX ст. (І. Денисюк, С. Павличко, Т. Гундорова) основну увагу приділяють його роману «Андрій Лаговський». Оповідання А. Кримського, з яких, власне, розпочинався цей роман і які можна вважати початком модерної української прози, вивчають значно рідше. В останні роки спостерігається тенденція до більш детального дослідження малих прозових жанрів у творчості письменника, що знаходить відображення в працях Ю. Коваліва [33; 34], В. Сірук [76] та монографії Г. Останіної «Агатангел Кримський. Особливості поетики художньої творчості» [54].

Світлана Петькун справедливо зазначає, що Агатангел Кримський є видатним українським вченим, чий внесок у розвиток української науки та культури є неоціненним. Він, як один із засновників Української Академії наук, був багатогранною особистістю, котра володіла понад 60 мовами і глибоко досліджувала українську мову. Його наукові інтереси охоплювали широкий

спектр дисциплін: сходознавство, славістику, літературу, фольклор, історію, етнографію та культуру [62, с. 705].

Дослідниця підкреслює, що Агатангел Кримський, хоча й не мав українського коріння, став одним із найвидатніших представників української інтелігенції. Його «українське обличчя» розкрилося в різноманітних сферах діяльності: літературі, критиці, наукових дослідженнях (зокрема, мовознавстві), політиці. А. Кримський своїм життям і творчістю довів, що приналежність до української нації визначається не походженням, а відданістю її ідеалам [62, с. 705]. Також вона відзначає акцент письменника на інтелектуальному розвитку, що засвідчує широкий спектр його наукових інтересів: від орієнталістики до націології. Через таку багатогранність спадщина А. Кримського є надзвичайно складною для систематизації. Більше того, це була досить суперечлива і неоднозначна фігура [62, с. 706]. Світлана Петькун описує Агатангела Кримського як вченого, який досяг вершин людських інтелектуальних можливостей, а його наукова діяльність була надзвичайно плідною.

Варте нашої уваги і цікаве зауваження дослідниці щодо його провідної риси характеру – роздвоєння. Вона зазначає, що Агатангел Кримський переживав внутрішній конфлікт ідентичності, який виявлявся у його постійних ваганнях між двома сферами наукових інтересів. З одного боку, він був глибоко занурений у сходознавство, що було наслідком його родинних традицій та освіти. З іншого боку, А. Кримський активно займався українознавством, присвятивши себе розвитку української науки та культури [62, с. 707]. Цей внутрішній розкол часто виражався у запитаннях про його належність до української нації, адже його походження не було пов'язане з українськими землями.

Іван Курас влучно охарактеризував життєвий шлях Агатангела Кримського як подвиг. Його наукова спадщина вражає своїм масштабом: численні книги, дослідження, статті, підручники та словники, які він створив, дозволили б сформувати цілу бібліотеку з різних галузей знань. За обсягом своєї

творчої спадщини в українській культурі А. Кримський поступається лише Івану Франку, який також був працелюбом [44, с. 79].

За визначенням Юрія Горблянського, проза Агатангела Кримського є яскравим прикладом українського модернізму. Письменник зосереджувався на суб'єктивному сприйнятті дійсності, на внутрішньому світі людини, що протистоїть зовнішньому світу. Твори А. Кримського – це своєрідні експерименти зі словом. Письменник, за словами Ю. Горблянського, майстерно зображує внутрішній світ людини, яка намагається зорієнтуватися в складних умовах кінця XIX – початку XX століття, коли традиційні цінності руйнуються, а індивід відчуває тривогу і самотність. Твори А. Кримського – це спроба зрозуміти, як людина адаптується до цих умов, створюючи власний внутрішній світ [12, с. 119].

Марія Моклиця підкреслює, що єдиний роман у творчому доробку письменника є винятковим явищем в українській літературі. Це не просто художній твір, а своєрідна автобіографічна сповідь ученого, який присвятив більшу частину свого життя науковій діяльності. Його роман – це свідчення того, що наукова діяльність не виключає творчості в інших сферах [50, с. 23].

У фундаментальній розвідці «Агатангел Кримський – багатогранна творча особистість» Ніна Поляруш та Ірина Хоцянівська впевнено стверджують, що цей видатний митець займає унікальне місце в пантеоні української літератури та є світочем української культури. Його творчість висвітлила багато важливих аспектів українського життя кінця XIX – початку XX століття. Своїми романами він не лише розширив тематичні межі української прози, але й запропонував нові естетичні рішення, які вплинули на подальший розвиток української літератури. Завдяки його творчості український роман вийшов на новий рівень, поглибивши експресивність та збагатившись актуальними для свого часу проблемами. Як зазначають Н. Поляруш та І. Хоцянівська, його твори стали своєрідним віддзеркаленням духу епохи, відобразивши складні процеси, що відбувалися в українському суспільстві [68].

Один із дослідників творчості письменника, Юрій Ковалів, справедливо зазначає, що саме Агатангел Кримський став піонером інтелектуальної експериментальної прози в українській літературі. Його ранні твори наповнені новаторськими прийомами, такими, як автоцитування, текст у тексті, оніричні мотиви та містичні елементи. Крім того, А. Кримський активно використовував поетичні вставки, цитуючи власні переклади східної поезії, та вплітав в оповіді результати своїх філологічних досліджень. Замість традиційної лінійної структури оповідання він експериментував із новими формами (зав'язка – розвиток дії – кульмінація – розв'язка), такими, як споглядання, фрагментарність та внутрішній монолог [34, с. 399-402].

За словами Ю. Коваліва, творчість Агатангела Кримського є справжнім викликом для традиційної літературознавчої думки. Визнання його як видатного прозаїка змушує переглянути наші уявлення про розвиток української літератури. А. Кримський своїми творами довів, що українська література здатна до глибоких експериментів і не обмежується сільськими мотивами та дидактичними завданнями [33, с. 7-8].

Агатангел Кримський, на думку дослідника, визначав людяність через ставлення до іншої та його культури. Як видатний сходознавець, він завжди виявляв інтерес до інших народів і культур, не зациклюючись лише на національному егоїзмі. У своїх творах А. Кримський критикував імперський підхід до націй, зокрема української, польської та єврейської. Однак, на відміну від своїх попередників, він робив це не через політичні чи історичні аргументи, а через зображення внутрішнього світу інтелігента, який відчуває на собі тиск колоніальної системи. Ю. Ковалів зазначає, що Агатангел Кримський був справжнім новатором у літературі, часто випереджаючи свій час [33, с. 10-12]. Дослідник підкреслює, що письменник експериментував з інтелектуальною прозою, заглиблювався в архетипи, які детально дослідив Карл Юнг, та навіть торкався тем, пов'язаних з некрофільними нахилами, які аналізував Еріх Фромм.

Однією з перших спроб комплексного аналізу творчості Агатангела Кримського стала книга Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність,

орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського», де піднімається питання новаторства поетики та ідеології його творчості. С. Павличко запропонувала новий погляд на ранню прозу письменника, пов'язавши її з його особистістю та історико-культурним контекстом. Авторка звернула увагу на політичні, світоглядні та психологічні аспекти творчості А. Кримського, розглядаючи його дебютну збірку «Повістки і ескізи...» як своєрідний маніфест молодого митця. Дослідниця стверджувала, що в ранній творчості А. Кримського простежуються два основних мотиви: критика традиційного українського націоналізму, який, на її думку, вичерпав себе, та зображення сучасної людини як невротика, у якого підсвідомість бере гору над розумом [60, с. 149]. Особливу увагу С. Павличко приділила психоаналітичному аналізу творів А. Кримського, намагаючись виявити приховані мотиви та комплекси, які вплинули на його творчість.

С. Павличко підкреслювала, що Агатангел Кримський був одним із перших українських письменників, хто глибоко занурився у вивчення підсвідомості своїх персонажів. Вона зазначала, що А. Кримський першим зрозумів: кожна людина має свою темну сторону, яка не піддається контролю, і в його творах ця сторона виринає назовні [60, с. 65].

Центральною тезою дослідження С. Павличко є твердження про тісний зв'язок між поетикою Агатангела Кримського та його особистим життям, зокрема, припущення про його гомосексуальну орієнтацію: «Герої Кримського, як і він сам, – люди з надламаною, хворобливою психікою» [60, с. 57]. Авторка ототожнювала персонажів творів А. Кримського з самим автором, стверджуючи, що їхня психіка має схожі патології. Однак, деякі її висновки, зокрема щодо гомосексуальності письменника, базуються на досить сміливих інтерпретаціях і викликають певні заперечення.

Дослідження творчості Агатангела Кримського часто ґрунтуються на поетичному підході, тобто аналізі жанрових та стильових особливостей його творів. Прикладом такого підходу є роботи Юрія Горблянського, який вивчає феномен інтелектуалізму в прозі письменника [11], Марії Ревакович, котра аналізує декадентські риси в романах А. Кримського [72], та Романа Ткаченка,

який досліджує синтез декадентських та наукових елементів у його творчості [83].

Дослідження поетики Агатангела Кримського здійснюється за допомогою різних методів. Ганна Останіна у своїй праці використовує логічні та психологічні категорії для аналізу поведінки персонажів та особливостей сюжетобудови та психологізму [54]. Однак для повноцінного розуміння багатшарової та неоднозначної творчості письменника більш продуктивним виявився герменевтичний підхід, який пропонує діалогічне розуміння тексту (Г. Випасняк [7], М. Гірняк [9;10], С. Луцак [46], М. Моклиця [50] та інші). Цей підхід, розкриваючи нові грані його творчості, дозволяє розглядати тексти А. Кримського як відкриті системи, що постійно взаємодіють із читачем.

Г. Останіна вважає письменника одним із перших українських прозаїків, які звернулися до модерністських прийомів письма [53-57]. Однак її спроба описати поетику А. Кримського за допомогою категорій, запозичених зі сфери логіки та психології, не завжди виявляється вдалою. Застосування таких категорій, як «інформативно-описові», «аналітичні» прийоми тощо, хоча й дозволяє виявити деякі особливості творчості письменника, але одночасно спрощує її і не передає всю багатогранність і оригінальність його стилю.

Дослідження ранньої прози Агатангела Кримського значно збагатилися і завдяки працям таких дослідників, як Галина Випасняк [7], Мар'яна Гірняк [9; 10], Світлана Луцак [46] та Максим Нестелеєв [51]. Вони запропонували нові цікаві інтерпретації творчості письменника. Але, незважаючи на різноманітність підходів, питання взаємодії традиційних та новаторських елементів у творчості А. Кримського залишається відкритим.

Тамара Гундорова у своїх працях пропонує різноманітні підходи до аналізу творчості Агатангела Кримського. У книзі «Проявлення слова» вона розглядає прозу письменника в контексті раннього модернізму, наголошуючи на кризі народництва [16, с. 105]. Однак у подальших дослідженнях, зокрема в праці «Транзитна культура», авторка застосовує більш складний методологічний інструментарій, поєднуючи психоаналіз і постколоніальні студії. Цей підхід

дозволяє їй досліджувати травматичний досвід героїв А. Кримського, пов'язаний з їхнім перебуванням у «транзитній зоні» [17, с. 67]. При цьому Т. Гундорова стверджує, що ідентичність головних персонажів А. Кримського орієнтована на метрополію, а не на периферію [17, с. 72]. Таке трактування певною мірою суперечить образній системі творів «Повістки і ескізи» та «Андрій Лаговський» А. Кримського, де персонажі, звільнившись від колоніального гніту, прагнуть до самоствердження і захисту національної гідності.

За спостереженнями Т. Гундорової, Агатангел Кримський свідомо орієнтувався на вузьке коло читачів, схильних до естетизму та інтелектуальних пошуків. Він створював не масову літературу, а складні твори, що провокували читача до самостійних роздумів і пошуків відповідей на важливі питання. Такий підхід реалізовано в експериментах зі стилем, послабленні ідеологічних акцентів та загалом у більш індивідуалізованому характері його творчості.

Застосовувавши психоаналітичний підхід, Ніла Зборовська запропонувала інший погляд на модернізм в українській літературі. За її твердженням, модерністи усвідомили важливість психосексуальної енергії у формуванні національної ідентичності [26, с. 210]. Внутрішня психічна сила штовхала українських модерністів до пошуку самовираження та незалежності в усіх сферах життя. Цей підхід дозволив по-новому осмислити творчість українських модерністів та їхній внесок у розвиток національної культури.

За спостереженнями Миколи Ільницького, творчість Агатангела Кримського пройшла еволюцію від побутописання до психологізму. Поступово в народницький світогляд письменника проникали елементи модернізму. Центр уваги змістився із зображення зовнішніх обставин на внутрішній світ людини, на її думки, почуття та переживання [29, с. 15].

У творчості Агатангела Кримського спілкування постає як фундаментальна потреба людини. Як зазначає Мар'яна Гірняк, у романі «Андрій Лаговський» проблема діалогу є центральною [10]. Цей висновок можна поширити на всю прозу письменника, адже в його творах постійно порушуються

питання міжособистісних стосунків, пошуку духовного зв'язку та взаєморозуміння.

Як зазначав Іван Денисюк, новела – це жанр, який постійно розвивається і відображає сучасність [19, с. 46]. Саме тому новели Агатангела Кримського, як повістки, так і ескізи, відрізняються від традиційних оповідань і повістей, де композиція розгортається в наступній послідовності: експозиція, зав'язка, розвиток дії, розв'язка. Автор не дотримується класичної композиції, а відразу занурює читача в події. Характерними ознаками таких творів є фрагментарність, драматизм і несподіваний фінал.

Отже, Агатангел Кримський продемонстрував у своїй творчості новаторський підхід до зображення життя. Він відмовився від традиційного змалювання персонажів через призму однозначних моральних категорій. Натомість письменник пропонував читачеві складні і неоднозначні образи персонажів, які діють у ситуаціях морального вибору. Такий підхід робить прозу А. Кримського актуальною і сьогодні, оскільки вона ставить вічні питання про взаємини людини з іншими людьми, про пошук себе у світі.

1.3. Розвиток української поезії до Агатангела Кримського

Тарас Шевченко, як велетень української літератури, залишив неперевершені зразки поетичної майстерності та глибокої думки. Його творчість стала потужним імпульсом для розвитку національної літератури, впливаючи на наступні покоління українських поетів.

Простежуючи еволюцію української поезії XIX століття, бачимо, як ідеї та естетичні принципи, закладені Т. Шевченком, знаходили своє подальше втілення у творчості таких видатних митців, як П. Куліш, Л. Глібов, С. Руданський, М. Старицький, Ю. Федькович, П. Грабовський, В. Самійленко, І. Манжура, Б. Грінченко, Я. Щоголів, С. Воробкевич, а особливо І. Франко та Леся Українка [30, с. 17]. І. Франко, як глибокий мислитель і всебічно розвинена особистість, розширив тематичні межі української поезії, внісши в неї соціальну

проблематику, філософські роздуми та гострі політичні заклики. А Леся Українка зі своїми вишуканим ліризмом і філософською глибиною створила неповторний світ поетичних образів, де поєдналися любов до рідної землі, прагнення до свободи та віра в людину.

Ці поети, кожен зі своїм унікальним поетичним словом, розвивали та збагачували Шевченкову спадщину. Вони розширювали проблематику української поезії, глибше досліджуючи соціальні, філософські та психологічні аспекти людського буття. У їхніх творах ми бачимо посилення гуманістичного начала, з'являються складніші та більш багатогранні образи ліричних героїв з соціальною та психологічною мотивацією, а слово набуває все більшої виразності, емоційної сили та постає перед нами як виразально-сугестивний засіб [30, с. 18].

Таким чином, розвиток української поезії XIX століття був тісно пов'язаний із творчістю Тараса Шевченка та його послідовників. Вони не лише продовжували його традиції, а й збагачували їх, створюючи нові напрямки та тенденції, які й донині впливають на українську літературу.

У контексті розвитку української поезії XIX століття постать Пантелеймона Куліша також є визначальною. Його внесок у збагачення поетики полягає не лише в розширенні тематики та персональної лірики, а й у значному поглибленні її формальних можливостей. П. Кулішу вдалося розширити рамки особистісної лірики, виводячи її поза національний тип та європеїзуючи. Це твердження знаходить яскраве підтвердження у його версифікаційних експериментах [30, с. 22]. Починаючи зі збірок «Хуторна поезія» та «Дзвін», він активно впроваджував в українську поезію різноманітні силабо-тонічні розміри та строфи, запозичені з європейських літератур.

Серед найпоширеніших віршових розмірів у його поезії можна виділити п'яти- та шестистопний ямб, анапест і дактиль. Ці класичні розміри надавали його віршам пластичності та музикальності. Водночас, поет активно експериментував із білим віршем, демонструючи здатність передавати складні емоції без опори на риму. Прикладами таких творів є «Псалтирна псальма» та

«До старої баби». П. Куліш також ввів в українську поезію нові строфічні форми, серед них: двовірш («Муза», «З Підгір'я», «До Шекспіра»), східний бейт («Анахорет»), александрійський вірш («Царська грамота»), терцина «До Данта, прочитавши його поему «Пекло»». Знаходимо у його творчому доробку катрени («Слово правди», «Епілог», «До рідного народу»), п'ятивірші («Земляцтво», «До Тараса за річку Ахерон»), секстини («Піонер», «Видіння», «Божий суд», «Рай»), септими («Покобзарщина», «До кобзи», «Сум і розвага»), восьмивірші («Заспів до «Думи про курку з курчатами»», «Побоянщина»), октави («Дума-пересторога», «Адам і Єва», «Уляна-ключниця»). Цікавим є використання спенсерової дев'ятирядкової строфи у віршах «Сторчак і Сторчиха», «Магомед і Хадиза», «Лілея» [30, с. 25]. Завдяки такому різноманіттю віршових форм поезія П. Куліша відзначається багатством звучання, мелодійністю та виразністю. Поет майстерно володів словом і використовував віршові засоби для створення яскравих образів і передачі складних емоцій.

Важливо підкреслити, що хоча окремі спроби ввести силабо-тонічні розміри та строфи в українську поезію робили й інші письменники того часу (П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, А. Метлинський, Т. Шевченко, О. Афанасьєв-Чужбинський, М. Петренко, М. Костомаров, М. Устиянович, А. Могильницький та ін.), саме П. Куліш систематично працював над розширенням версифікаційних можливостей української мови [30, с. 310-311]. Силабо-тонічна поезія таких майстрів слова, як І. Франка, Лесі Українки, В. Самійленка, М. Старицького, А. Кримського стала логічним продовженням і розвитком традицій, започаткованих П. Кулішем, започаткованих ним ритмомелодики й строфіки, які він прищепив нашому віршуванню [3, с. 31].

Іван Франко влучно підмітив, що поезії збірки «Пальмове гілля» випромінюють «незвичайний, екзотичний подих», подібний до аромату туберози. Цей образ вдало передає особливу атмосферу збірки, в якій поєдналися яскраві фарби східних краєвидів та глибокі переживання людської душі. А. Кримський майстерно поєднав у своїх віршах екзотичні мотиви з

українськими реаліями, забезпечивши своєрідний синтез культур. Сирійські та кавказькі пейзажі оживають під пером поета, набуваючи рис, знайомих українському читачеві. Цей синтез східного колориту та української душі робить поезію А. Кримського надзвичайно багатогранною та цікавою [87, с. 116].

Як слушно зауважив С. Єфремов, Агатангел Кримський, автор «Пальмового гілля», був літературною особистістю, в котрій поєднувалися протилежності: з одного боку, це була людина глибоких знань і широких інтересів, подібна до таких титанів думки, як П. Куліш, І. Франко та Б. Грінченко. З іншого боку, в його характері присутня певна мінливість і непостійність, що виявлялася в активні періоди, чергуючись із тривалими паузами. Ця особливість його творчості пояснюється, на думку С. Єфремова, поривчастою і неврівноваженою натурою письменника. Саме суперечливість надавала творчості А. Кримського особливої привабливості та оригінальності [23, с. 528].

Літературознавець вказував на те, що в ліриці А. Кримського ми спостерігаємо яскравий образ інтелектуала-патріота, який гостро переживає за долю свого народу. Цей образ, за психологічним наповненням, є ще більш виразним, ніж у творчості Лесі Українки. Ліричний герой постійно перебуває у стані внутрішнього конфлікту, спричиненого болем за втрачену свободу, соціальну несправедливість та відчуттям самотності. Ця рана, за словами дослідника, ніколи не загоюється, вона постійно нагадує про себе, пронизуючи всі виміри його буття. Водночас, цей образ не є статичним. Ліричний герой – мислитель, який постійно шукає шляхи вирішення проблем, аналізує суспільні процеси та висловлює свої думки про сенс життя. Його поезія – не просто вияв емоцій, а глибокий інтелектуальний пошук, сповнений філософських роздумів [23, с. 529].

Аналізуючи еволюцію української лірики в 1903-1923 рр., літературознавець О. Білецький відзначав значний крок у напрямку її європеїзації. Цей процес, на його думку, був зумовлений творчістю таких видатних поетів, як М. Вороний, Б. Лепкий, Леся Українка та А. Кримський [5].

Особливу увагу О. Білецький приділяв творчості А. Кримського, характеризуючи його, як поета «різноманітного і плодового». У поетичній збірці «Пальмове гілля» автор демонстрував глибоке знання і розуміння як західної, так і східної культур. Він вміло поєднував у своїй поезії традиції українського фольклору з мотивами європейської та східної літератури. О. Білецький зазначав, що, незважаючи на екзотичні пейзажі Сходу, які часто зустрічаються в поезії письменника, він завжди залишається сучасним інтелектуалом, чутливим до проблем свого часу. Його ліричний герой – людина з усіма своїми суперечностями, переживаннями та сумнівами, характерними для інтелігенції кінця XIX століття. Крім того, О. Білецький підкреслював інноваційність тематики поезії А. Кримського, який виходив за межі традиційної української лірики, торкаючись нових, актуальних для його часу тем. Його поезія пронизана інтонаціями, характерними для мистецьких віянь епохи модерну (*fin de siècle*), що свідчить про його глибоку заангажованість у сучасні йому естетичні пошуки [5, с. 21-22]. Таким чином, А. Кримський, на думку О. Білецького, є одним із найяскравіших представників українського модернізму. Його поезія характеризується оригінальністю образів, глибиною психологічних портретів та різноманітністю тематики. А. Кримський не лише збагатив українську поезію новими формами та темами, але й здійснив вагомий внесок у процес її європеїзації.

Творчість Агатангела Кримського є яскравим прикладом того, як східна екзотика могла збагатити українську поезію на межі XIX і XX століть. Поетичні твори письменника, наповнені мальовничими південними пейзажами, мотивами, барвами та ароматами Сходу, стали своєрідним містком між українською та східною культурами. Використовуючи південні пейзажі та вплітаючи у вірші мотиви східної поезії, А. Кримський створив неповторний поетичний світ, насичений ніжністю та чуттєвістю. Він вдихнув у українську лірику нове життя, розширивши тематичні площини та збагативши її зображально-виражальні засоби. Незважаючи на екзотичні пейзажі та образи, основним об'єктом «психологічного дослідження поета-філолога» є саме людина. На тлі розкішної

природи А. Кримський змальовував особистості з непересічними здібностями, чутливими та вразливими серцями [31, с. 185]. Відтак його поезія є своєрідним синтезом української та східної культур, органічно поєднавши українську поетичну традицію з мотивами перської, арабської та турецької поезії. Він майстерно створював яскраві та оригінальні образи, які запам'ятовуються красою та незвичайністю, а сама ж поезія відзначається музичністю, мелодійністю та ритмічністю. А. Кримський відкрив перед українськими поетами нові можливості для творчості, показавши, як можна збагатити українську поезію мотивами інших культур.

РОЗДІЛ 2

Ідейно-художні особливості поетичної збірки «Пальмове гілля»

А. Кримського

2.1. Мотиви збірки

Творчість Агатангела Кримського стала справжнім проривом в українській поезії кінця XIX – початку XX століття. Основною заслугою письменника є його збірка «Пальмове гілля», яку він збагатив тематично східними мотивами, надзвичайними пейзажами півдня, наповнив тим особливим ароматом ніжної лірики, що притаманна музи давнього Сходу. При цьому А. Кримський не був наслідувачем, а мав власне, неповторне бачення світу [18, с. 179].

Перед нами постає трагічна постать ліричного героя. У збірці простежуємо загострення суперечності між його прагненням до щастя та правом на нього, між традиційним людським світосприйманням та песимізмом. Найяскравіше цей образ висвітлено в циклі «Самотою на чужині». Ця частина збірки побудована за принципом чергування настроїв. Тут екзотичною є саме постать героя (цикл «Нечестиве кохання»), а не лише краєвиди кавказького узбережжя чи арабського Сходу. Друга частина «Пальмового гілля» поєднала в собі переспіви з фольклору східних народів, а також переклади турецьких та арабських митців. До третьої книги входять поетичні переклади з давньої поезії Сходу.

Можемо побачити, як екзотичний південний пейзаж набуває емоційного забарвлення, коли поет розбавляє його малюнками рідної природи, побутовими і пейзажними елементами України, у той час, коли вживає невластиві для східної поезії образи і слова: житній колосок, моріжок, хата, дівчинонька, серденько, сива горлинка, моріг зелененький, моя зіронька («Блиснуло сонце з-поза гір», «Ох, арабські фоліанти», «Ти знаєш, серденько: життя» та ін.).

Даючи коментар до «Заспіву», А. Кримський підкреслював, що його поезія, зокрема цикли про «Нечестиве кохання» та «Кохання по людському», не є автобіографічними. Поет проводив паралель між «нечестивим коханням» (чистим, духовним коханням) та «звичайним людським коханням» (базованим

на фізичній привабливості та сексуальному потягу), стверджуючи, що перше, незважаючи на страждання, збагачує душу і робить людину більш чутливою та співчутливою; друге – призводить до розчарування, зневіри і духовної деградації. Письменник чітко визначав, для кого написана поезія – для людей з чутливим серцем, які вміють співпереживати, милуватися красою природи і відчувати глибину почуттів. А. Кримський свідомо протиставляв свою поезію тій поезії, яка закликає до боротьби за соціальну справедливість та підкреслював, що його вірші не є зброєю у громадських битвах, а радше втіхою для самотньої душі.

«Заспів» [40, с. 47] до збірки «Пальмове гілля» – не просто вступ до збірки, а цілісний ліричний твір, який розкриває перед нами внутрішній світ поета. А. Кримський створює образ самотнього митця, який шукає гармонії з собою і світом у поезії. Поет бачить у ній втіху, «промінь сонця», втечу від буденності та проблем. Вона дозволяє йому переноситися в інший світ, де панують краса, гармонія та спокій. Поезія – це не лише мистецтво, а й спосіб виживання в суворому світі. Уже в «Заспіві» простежуємо характерні для модернізму теми: самотність митця, конфлікт із суспільством, поетизація природи та прагнення до ідеалізму. А. Кримський наголошував на непорушній цінності творчості, яка є відображенням душі поета, навіть якщо її не розуміють сучасники. Водночас вірш пронизаний почуттями свободи й любові до краси, які перетворюють буденність на джерело натхнення.

Зазначимо, що поет у «Заспіві» протиставляв поезію прозі, вважаючи, що перша є вищим проявом духу. Поезія для нього – не просто слова, а живі почуття, які виходять із глибин душі. А природа для поета – це не лише об'єкт спостереження, а й співрозмовник, джерело натхнення і розради. Вона допомагає йому знайти гармонію з самим собою і світом. А. Кримський визнавав, що в нього не стає талану восхвалити достойною піснею природу, яку він називав божеством. Мова має свої обмеження і не завжди здатна повністю відобразити реальність.

Одна з перших поезій збірки, «В горах Ліванських (Ідилія)» [40, с. 55], містить багатий пейзажний опис, наповнений захопленням природою й культурними асоціаціями, притаманними цій частині світу. Ліван у поезії постає ідеалізованою «райською країною», з якою асоціюється спокій, гармонія й краса. Кардамон, нард, шафран, фіги, касія та цинамони – це не лише елементи природи, а й символи розкоші, багатства й духовної чистоти. Використання назв східних рослин і ароматів підкреслює специфіку місцевості, відчуття екзотики й неповторності, створюючи сильний контраст із буденністю європейського чи українського життя.

Дві наступних поезії «Зимою» та «Влітку» [40, с. 55-56] присвячені темі кохання та відображають різні стани закоханої жінки: від щастя й ейфорії до розчарування й туги. В обох віршах природа виконує роль своєрідного дзеркала, відображаючи внутрішній стан ліричної героїні. В першій – дівчина закохана і бачить світ крізь призму своїх почуттів. Для неї настала весна в душі, незважаючи на зимову пору року. Контраст між зимовою природою (сніг, холод) та внутрішнім теплом і цвітінням героїні увиразнює силу кохання. У другій – лірична героїня очікує на коханого, але її надії не справджуються. Природа, яка в першій поезії була символом внутрішнього стану, тут стає свідком її самотності та туги. Вечір, тіні, темрява, виття шакалів – все це підсилює відчуття тривоги та безнадії, адже дівчина милого все ж не зустріла та «всі очі прогляділа». Протиставлення між яскравим днем і темною ніччю показує контраст між надією і розчаруванням.

До циклу «Самотою на чужині» [40, с. 57-62] увійшла глибоко особистісна поезія, в якій Агатангел Кримський передає свої почуття самотності та туги за рідною землею і близькими людьми. Поезія відзначається ліризмом, філософською глибиною та майстерним використанням художніх засобів. Протиставлення краси природи і внутрішнього стану героя розкриває глибину його переживань. Герой проходить через різні стани: від відчаю до спокою, від самотності до прийняття себе. Автор вдався до інтроспекції, заглибившись у внутрішній світ героя, аналізуючи його думки і почуття. Центральною темою тут

виступає самотність ліричного героя на чужині. Незважаючи на оточення красивої природи, він відчуває внутрішню порожнечу та тугу за рідними людьми, автор не знає «куди ж то серце рветься». Розлука з друзями стає причиною смутку та меланхолії. Поет підкреслював, що саме відсутність близьких людей перетворює розкішну природу Сирії на в'язницю. Природа, з одного боку, є красивою та спокійною, але з іншого – засвідчує самотність ліричного героя. Поет у такий спосіб замислювався над сенсом життя людини та непередбачуваністю її долі.

Цикл складається з десяти частин, кожна з яких розкриває певний аспект внутрішнього стану ліричного героя. У першій частині описано красу природи; у другій – причину туги; у третій – роздуми про розлуку (яку автор зве «злою гадюкою», через яку «серце ниє»); у четвертій – розгортається метафора темряви та холоду як символу внутрішнього стану героя, адже хоча надворі «Сирійська весна... жар палючий», проте душа автора «примерзла, стогне...»; у п'ятій – герой шукає усамітнення в дикій природі, але навіть там не знаходить спокою і, перебуваючи серед «щетинячого, понурого лісу», йому всюди «пахне, як з могил»; у шостій – автор ніби порівнює себе з «простим житнім колоском», який росте посеред екзотичної природи, і що підсилює відчуття відчуження та самотності, адже вони двоє «чужі для цього раю»; у сьомій – бачимо контраст між бурхливим морем і спокійним внутрішнім станом героя, що створює відчуття гармонії та умиротворення; восьма частина є своєрідним відступом від загального меланхолійного настрою. Ліричний герой, понурий і самотній, на мить знаходить втіху в дитячих радощах, простих речах: у різнобарвних мушлях, у гладких камінцях. Це підкреслює, що щастя не завжди залежить від великих речей, а може бути знайдено в дрібницях. А риторичне запитання «Чи ж бува на світі горе?» відображає стан душі героя, який на мить забув про свої страждання, занурившись у гру; у дев'ятій частині можемо спостерігати соціальний контраст. Поява чорного негра у «латаній, дертій свитині» з важким вантажем, що з тугою дивиться на європейця, який не знає «ні праці, ні лиха», нагадує про існування іншого світу, світу праці та боротьби за виживання. Це створює різкий контраст

з швидше описаним безтурботним станом ліричного героя, який займається збиранням мушель; в десятій частині – образ туману, що розсіюється і відкриває перед очима героя дику кручу, символізує процес внутрішніх змін, які відбулися з ним. «Туман мрійливий» розвіявся, і в героя вибухнула «глибока, дика печаль», яку він відчуває не тільки за собою, але й за всіма обездоленими людьми.

Цикл «Нечестиве кохання» відкривається поезіями «Із книжки першої» [40, с. 63-70]. Тут А. Кримський реалізував широку палітру мотивів, що розкривають складність людської душі та її взаємодію зі світом. Серед них можна виділити такі: людська слабкість перед почуттями, нечестиве кохання як виклик соціальним нормам, самотність у натовпі, внутрішній конфлікт між почуттями та суспільним сприйняттям, екзистенційний погляд на свободу вибору, природність і невідворотність любові, свобода почуттів, бунт проти традиційної моралі, непідвладність істинних почуттів соціальним рамкам, нерозділене кохання, самотність, очікування і надія, а також внутрішня боротьба.

У поезії «То не довгая була розмова» [40, с. 64] поглиблюється внутрішній конфлікт ліричного героя, пов'язаний із пробудженням кохання. Основна ідея полягає у глибокому внутрішньому конфлікті, протистоянні розуму і почуттів, коли розум заперечує кохання, а серце не може з ним погодитися. Кохання виступає як сила, яка підкоряє розум і руйнує попередні устої. Повторення фрази «дак чого ж» підкреслює безсилля героя перед силою кохання. Він не може пояснити, чому воно так сильно впливає на нього, і чому він не може від нього відмовитися. Він відчуває безсилля перед власними почуттями. Ця частина підкреслює нерациональність і непередбачуваність кохання.

У наступній поезії («Ні, ніколи од мене не вчуєш» [40, с. 65]) автор окреслив драматичний образ любові, яка є настільки потужною й суперечливою, що її навіть неможливо висловити словами, адже вона могла б порушити гармонію світу. Тут простежуємо мотив забороненого кохання, адже любов ліричного героя представлена як щось невимовне й гріховне. Зізнання в цьому почутті асоціюється з масштабними космічними катастрофами: затемненням сонця, падінням зірок, розколом місяця, що переконує, наскільки значущою, але

водночас небезпечною та руйнівною є любов для ліричного героя. Він уявляє, що його зізнання настільки потужне, що навіть природа – небо, сонце, місяць, зірки, кедри, земля, море – не витримала б його сили. Таким чином, природа у творі виступає в ролі судді, яка могла б засудити це «нечестиве чуття».

У поезії «Ну, вже третя днина мина» [40, с. 65] основна ідея полягає в тому, що ліричний герой намагається відійти від пережитого, проте повністю забути про кохання йому не вдається. Він порівнює внутрішній стан із зубом, який то «ладен заболіти», то «на хвилю ущух», підкреслює періодичні загострення почуттів і завданого ними болю. Ця п'ята частина є логічним продовженням попередніх. Автор показав, що спроби забути про кохання не завжди успішні. Герой намагається повернутися до звичного життя, але його почуття продовжують впливати на нього. А. Кримський у цій частині циклу доводив, що кохання залишає глибокий слід у душі людини. Навіть після розставання, почуття продовжують впливати на внутрішній світ. Автор підкреслював, що процес забування кохання є тривалим і болючим.

Особливу увагу привертає поезія «Я знаю: нечестиве те кохання» [40, с. 66], де автор зобразив емоційний філософський роздум ліричного героя над природою кохання, його моральними аспектами та взаємодією із законами природи й суспільства. Твір розкриває тему внутрішнього конфлікту між почуттям, яке герой переживає, та його сприйняттям суспільством і загальноприйнятими нормами. Ліричний герой починає з визнання того, що його любов є «нечестивою» та «злочинною» в очах людей і навіть природи. Це почуття протиставляється суспільним нормам, де кохання, яке не відповідає загальноприйнятим стандартам, автоматично стає злочином. Але потім ліричний герой доходить висновку, що кохання – «в природи не злочин!». Навпаки, він стверджує, що саме природа «натхнула» його до цього «нечестивого чуття». Це є формою внутрішнього протесту проти нав'язаних суспільством стандартів. За законом природи герой має «право все любити!». Ця теза протиставляється ідеї, що любов повинна підкорятися моральним чи соціальним законам. А у рядках «Як я родитись мав на білий світ, / Дак не питавсь ніхто моєї згоди...» [40, с. 67]

герой апелює до відсутності вибору в існуванні. Це стає основою для його виправдання права любити те, що йому підказує серце, незважаючи на осуд. Хоча герой визнає кохання «злочинним» для суспільства, але відмовляється визнати його таким для природи.

Ліричний герой у поезії «Ох, мізерні жарти!...» [40, с. 67] перебуває серед людей, спілкується, відповідає, виконує «машинально» соціальні ритуали, позбавлені емоційного залучення. Можемо зрозуміти, що ліричний герой змушений носити соціальну маску, приховуючи свої справжні почуття та думки. Його дух не присутній «тутки», а десь «далеко бродить» у пошуках справжнього сенсу чи втраченої близькості. Це підкреслює глибоке відчуття відчуження, характерне для модерністської поезії, що досліджує складні емоційні й екзистенційні питання. У тексті простежуємо контраст між зовнішньою реальністю – світським життям, наповненим людьми та розмовами, – і внутрішнім світом героя, сповненим скорботних думок і пошуків чогось вищого.

Найбільш песимістичною в цьому циклі є поезія «Притулив я лоб до шибки» [40, с. 69], де автор показав, до яких трагічних наслідків може призвести нерозділене кохання. Ліричний герой, виснажений почуттями, відчуває, що його життя добігає кінця: «Гасне цілий чоловік...». Основна ідея полягає в тому, що нерозділене кохання підриває життєві сили людини і призводить до духовного виснаження, адже у героя поступово «гасне розум» та «гаснуть сили».

У передостанній поезії цього циклу «Що за голос я почув!» [40, с. 69] центральним є конфлікт між образом героя як вченого, «професора», і його палким почуттям. Суспільна роль ліричного героя як вченого чоловіка («з книжками цілий вік») вступає у протиріччя з його глибоким бажанням кохати і бути прийнятим як людина, а не лише як носій знань. В останніх рядках він відкидає свій статус, проголошуючи себе за «раба до гробу» перед коханою, що вказує на повне підпорядкування почуттю. Герой відчуває бурю емоцій: здивування, радість, збентеження, пристрась. Він готовий відмовитися від усього заради кохання. Але вже зовсім скоро ми будемо стежити за емоційним станом ліричного героя після відмови.

У наступних поезіях «Із книжки другої» [40, с. 70-84] бачимо, як довгий час ліричного героя «з'їдає мука», «нудьга...гризе» і цим самим «мозок виїда» і «серце пригаша», він страждає від осуду і не може знайти підтримки, адже інші казатимуть, що його кохання – «розпуста». Проте згодом саме природа намагатиметься заспокоїти його страждання («Опівночі» [40, с. 71]). Падіння зірки герой сприймає як символічний знак, пов'язаний із появою коханої: «То Ти летиш до мене!». Однак ця радість триває лише мить, адже вона виявляється оманною. Мотив ілюзії вказує на його прагнення до кохання, яке залишається недосяжним («На арабську тему» [40, с. 72]). Герой просить вітра, щоб той затихнув, адже він хоче «Незабутно заснути навік» («Безсонна туга в кінці притомилась» [40, с. 77]), а далі просить його співати тужливу колискову «про могилу» та «про смерть», адже «горя набігло ущерт».

Цикл «Кохання по-людському» [40, с. 85-113] розкриває багатогранність людських почуттів, зосереджуючись на темі кохання. Автор демонструє перед читачем широкий спектр мотивів, серед яких: насолода моментом, гармонія природи і людини, піднесення через кохання, самовіддане та платонічне кохання, єднання душ, нерозділене кохання, а також прийняття й насолода життям.

У ще одній з поезій автор продовжує тему кохання, проте цього разу він піднімає її до небесних висот, порівнюючи кохану з «чистим ангелом». Основна ідея полягає в обожнюванні коханої жінки, у її абсолютизації та ідеалізації. Ліричний герой нібито втрачає голову від кохання, бачачи в обраниці божественну істоту, здатну перетворити все навколо. Мотив піднесення через кохання можемо спостерігати і у поезії «То щастя небесне – сидіти з тобою!» [40, с. 90], в якій природу кохання зображено одночасно як піднесене й руйнівне почуття. Поезія підкреслює його всеохопність і здатність впливати на всі аспекти людського буття – емоційний, психологічний, фізичний. Кохання у творі сприймається як сила, що з'єднує людину з божественним, але водночас ставить її перед смертельним випробуванням.

Ліричний герой характеризує своє почуття як «платонічне» («Я за тебе, Зоє, рад і вмерти» [40, с. 90]), тобто позбавлене фізичного бажання, спрямоване

на духовну близькість. Любов стає для нього символом чистоти й високих ідеалів, незалежно від того, чи є вона взаємною. Для героя любов – це прагнення до духовного єднання. Він хоче лише «слухать голос» і «заглядати в очі» й через це відчувати себе піднесеним, близьким до неба. І хоча Зоя, об'єкт любові, не належить ліричному героєві, адже вона «когось кохає», а поруч із нею «сей та інший в'ється», проте це не викликає у героя заздрості, він приймає цю ситуацію як частину своєї долі. Тут автор піднімається до філософських роздумів про природу кохання, відданості та самопожертви.

У частині під назвою «Святе кохання» [40, с. 92-97] перша поезія є рефлексією над сутністю любові, її святістю й винятковістю, яку ліричний герой відчуває. Через іронічне ставлення до себе й відповідь скептикам автор підкреслював глибину й чистоту свого кохання, що переростає у щире зізнання («Так! тільки божество бува таке блаженне!» [40, с. 92]).

Поезія ж «Літав соловейко в рожевий городчик» [40, с. 93] є глибоким філософським твором, який закликає читача задуматися над справжніми цінностями в житті. Автор підкреслював, що справжнє кохання – це не просто почуття пристрасті, а глибокий духовний зв'язок, заснований на взаєморозумінні і підтримці. Соловейко, який не бачить нічого, окрім рожі, стає уособленням нерозділеної любові. Його страждання переконують, що щирі почуття не завжди знаходять відгук. Рожа, незважаючи на свою красу, не задовольняється співами соловейка. Її потреба в «щирості» символізує прагнення до глибших, ніж просто естетичних, відносин.

Особливої уваги заслуговує поезія «Жахавсь я любові...» [40, с. 94], яка вражає глибиною роздумів про кохання, працю, науку та внутрішній розвиток людини. Вона передає боротьбу між емоціями та розумом, почуттями і раціональними переконаннями. У першій строфі поет висловлює сумнів щодо кохання, яке, на його думку, може перешкоджати виконанню важливих справ, адже він вважав, «що кохання / Нам працю спиняє» [40, с. 94]. Це підкреслює початкове непорозуміння, що кохання може стати на заваді розвитку або діяльності. Проте водночас, він сумнівається в цьому, розуміючи, що таке

уявлення є хибним, адже «й крихітки правди / У тому немає» [40, с. 94]. Далі поет розуміє, що його почуття дають йому нові сили, бо в нього «подужчали руки». Кохання, яке, на перший погляд, могло бути обмеженням, стає джерелом енергії та життєвих сил. У кінці поезії поет зізнається, що від цього його душа прагне до «світла знаття і науки». Це відображає внутрішнє прагнення до самовдосконалення та пошуку істини, що не виключає, а навпаки, підсилюється через кохання. Справжнє кохання не лише не заважає розвитку, а й може бути джерелом внутрішньої сили, сприяючи розумовому і духовному зростанню.

У першій частині збірки А. Кримського часто натрапляємо на переклади поезії інших письменників, які автор підбирав не випадково («Мусульманський рай» [40, с. 98-100]). Наприклад, в одному з віршів Хайяма поет закликав читача не боятися смерті, а насолоджуватися кожною миттю життя. Він пропонував забути про вічні питання буття і просто жити, отримуючи задоволення від простих речей. Образ моріжка тут символізує молодість і красу, які швидко минають, тому важливо встигнути насолодитися ними.

У поезії «Шумить-кипить бульвар» [40, с. 102] ліричний герой з гіркотою констатує, що людська природа з самого початку порочна. Його погляд охоплює всі вікові категорії: від старих до немовлят, але в кожному з них він бачить лише примітивні бажання та похоть. Цілий світ, на думку автора, – «великий лупаняр», де панують низькі інстинкти. Світ постає як місце бездуховності й морального занепаду, де все зводиться до тілесності та споживацького існування. Ще одна поезія, пронизана філософськими роздумами А. Кримського про людську природу, матеріальність і духовність – «І чого се той гончар» [40, с. 103]. Через іронію й алегорії автор нагадував про те, що життя є частиною великого циклу, і всі наші дії – це лише фрагменти цього нескінченного процесу. Поет роздумував у поезії «Весна вже надворі» [40, с. 109] над тим, яке кохання є справжнім – інтимне чи громадянське. Він відкидає романтичні уявлення про кохання, бачачи в них відірваність від реальних проблем. Для нього справжнє кохання – це кохання до Батьківщини, до страждаючого народу («Світові скорботи, або Спинний рамолісмент» [40, с. 100-113]).

У другій частині збірки А. Кримський органічно продовжував мотиви першої частини, поглибивши свої роздуми про любов, самопожертву та боротьбу з внутрішніми суперечностями, водночас збагативши їх новими темами та емоційними відтінками.

Другу частину збірки відкривають вірші, об'єднані в невелику історію під назвою «Сам своє щастя розбив» [40, с. 142-154]. Ліричний герой А. Кримського переживає глибоку трагедію: він щиро закоханий, але не може реалізувати своє почуття через конфлікт із власними ідейними переконаннями – кохана «не з його народу». Ліричний герой розуміє, що його кохана Кетті – «московка», що викликає внутрішній конфлікт. Його почуття до дівчини зіштовхуються з патріотичними принципами, і це творить драму. Кохання стає джерелом не лише радості, але й болісного розчарування. Герой жертвує особистим щастям заради національної позиції, що завдає йому нестерпного болю. Він відчуває, як страждання і внутрішні муки зруйнували його молодість, перетворивши на стару, змучену людину. Його життя – це драма між любов'ю, ідеалами та часом, який невпинно стирає його мрії і сили.

Цікавим для аналізу є мотив пошуку духовного сенсу та натхнення. У вірші «За три тижні» [40, с. 144] автор використовує алюзію на казку про Алі-Бабу, щоб передати ідею відкриття внутрішнього «скарбу» людської душі. Це пошук краси, духовного наповнення та справжніх цінностей. Символічна «брама» та «золотий напис» є метафорами глибоких духовних переживань. Можемо також говорити і про мотив внутрішньої боротьби та морального сумніву в інших поезіях цієї частини. Адже простежуємо постійний внутрішній конфлікт між почуттями та ідеями. Герой прагне залишатися вірним своєму народу, своїй землі, але серце його розривається через кохання до жінки, яка представляє «чужий світ». Ця боротьба має ідеологічний і особистий характер, що робить вірші надзвичайно глибокими. Варто звернути увагу і на поезію «Я рідко бачив ласку од жінок» [40, с. 147], де автор реалізував мотиви патріотизму та національної ідентичності. Ліричний герой багато розмірковує над своєю роллю як патріота, який служить своєму народу. У цій поезії звучить питання, наскільки

щирим є його служіння. Чи дійсно він жертвує собою, чи просто захищає себе від невідповідності чужій культурі? Цей мотив набуває особливої гостроти в контексті його кохання до «московки» Кетті. У вірші «Я молюся до бога, благаю» [40, с. 149] кохання зображене як почуття, від якого неможливо звільнитися навіть через молитву. Ліричний герой звертається до Бога з проханням забрати його почуття, але з кожною молитвою його кохання стає сильнішим. У фіналі він відкидає навіть Бога, який не допомагає йому подолати біль. Це протистояння зі світовим порядком підкреслює трагізм людської долі, коли емоції виявляються сильнішими за релігійні чи моральні чесноти.

Центральним у цій частині є мотив конфлікту – між любов'ю і національними переконаннями, між бажанням і обов'язком, між людиною і божественною силою. Ці твори залишають сильне враження завдяки їхній емоційній силі, символізму і філософській глибині.

Отже, А. Кримський збагатив новими мотивами лірику інтимних переживань, а через неї шукав психологічного контакту з модерною поезією європейської літератури межі XIX-XX століть. На жаль, через обмеження обсягу роботи не всі поезії циклу були включені до цього дослідження. Однак вони містять ще багато нерозкритих аспектів, які можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

2.2. Жанрові форми

Кінець XIX – початок XX століття – це період значних трансформацій у літературі. Завдяки активному залученню європейських літературних тенденцій та інтересу до екзотичних культур, відбувається оновлення тематики, сюжетів та проблематики творів. Література цього періоду відбиває прагнення до інновацій та пошуку нових виразних засобів. Е. Саїд у своїх працях звертає увагу на те, наскільки престижною була орієнталістика в Європі на зламі XIX – XX століть. Західні вчені все активніше досліджували східні мови та культури, а поняття «орієнталізм» стало означувати не лише наукову дисципліну, а й літературний

жанр. За Е. Саїдом, орієнталізм – це своєрідна «школа тлумачення Сходу», яка формує уявлення про східні цивілізації, культури, їхню історію, характерні риси та цінності [73].

Збірка А. Кримського «Пальмове гілля» мала значний вплив на українську поезію завдяки новаторському підходу автора до використання арабських і перських поетичних форм. А. Кримський вдало поєднав східні традиції з українським контекстом, відкривши для української літератури нові тематичні та формальні можливості. Недаремно І. Франко вбачав у А. Кримському першого піонера, який проклав шлях для подальшого розвитку української поезії в контексті східних літературних традицій [85].

І. Франко високо оцінив аналізовану нами збірку, вважаючи її важливим, поважним та тривким надбанням літератури, в якій автор продовжував традиції української поезії. Він підкреслив її багатий зміст та використання незвичайних, новаторських поетичних форм. Як відомо, І. Франко у збірці «Зів'яле листя» зумів глибоко дослідити всі грані кохання, від романтичного піднесення до трагічних розчарувань. Схожу глибину психологічного аналізу демонструє й Агатангел Кримський у «Пальмовому гіллі». Обидві збірки мають циклічну структуру, що дозволяє авторам детально розкрити еволюцію кохання. Подібно до І. Франка, А. Кримський використовував різноманітні образи, щоб передати складність цього почуття, від «рабського почуття» до «кохання – свята». Поет вдало передав універсальну людську здатність до кохання, страждання та розчарування. Ліричний герой «Пальмового гілля», оточений екзотичною природою Близького Сходу, знаходить у ній втіху і заспокоєння. Цей контраст між внутрішнім болем і красою навколишнього світу додає глибини образу ліричного героя [68].

О. Пріцак вважає, що «Пальмове гілля» А. Кримського – це новаторський жанровий експеримент. Поезії цієї збірки виходять за межі традиційних перекладів, адже вони не просто відтворюють оригінал, а створюють нові твори, інспіровані східною поезією. Поет вдало поєднував українську лірику з

орієнтальними формами і мотивами, створивши унікальний жанр, який має як національне, так і світове значення [71, с. 23].

Погоджуємося зі словами С. Павличко, яка вважала, що вірші з «Пальмового гілля» відображають особливості своєї епохи, коли формальна довершеність ще не була пріоритетом української поезії. Лише з появою П. Тичини та неокласиків формальна досконалість стала визначальною рисою української лірики. Оригінальність поезії А. Кримського полягає в її щирій сповідальності та драматизмі. Поет свідомо створює образ вразливої, чутливої особистості, відмінної від типового обивателя. Він передбачає, що його поезія може викликати непорозуміння і навіть вважатися божевільною. Проте А. Кримський стверджує, що його поезія – це щира правда серця, і тому не може бути ненормальною. У «Заспіві» він проголошує своє право на поетичну свободу і відвертість [60, с. 68].

У своїй відомій примітці до «Заспіву» А. Кримський категорично заперечував будь-які автобіографічні мотиви у своїх віршах. Натомість він стверджував, що прототипом ліричного героя став ліванський професор, з яким він познайомився під час подорожі. Цю версію поет неодноразово повторював у листуванні з друзями, зокрема з Б. Грінченком.

Що цікаво, Леся Українка, відзначаючи талант молодого поета, висловила своє занепокоєння щодо рівня майстерності сучасних їй українських митців. Вона вважала, що надмірна концентрація на патріотичній тематиці заважає поетам удосконалювати свою техніку віршування. У приватному листі до М. Драгоманова Леся Українка навіть запропонувала тимчасово відмовитися від написання патріотичних віршів, аби поети могли зосередитися на вивченні версифікації [52].

Збірка «Пальмове гілля» А. Кримського наповнена рослинними образами, які є універсальними носіями змісту. Кожна рослина в поезіях – це багатошаровий символ, який може набувати різних значень залежно від контексту. Назва аналізованої збірки вже сама по собі вказує на важливу роль рослинної символіки в поетичному світі А. Кримського.

Т. Гундорова звертає увагу на любовну лірику А. Кримського у збірці «Пальмове гілля», виокремлюючи в ній такі характерні риси, як естетизм, екзотизм та еротизм, під час опоетизовування «любовної муки» письменником. Дослідниця підкреслює амбівалентність зображення кохання у творах А. Кримського, де «нечестиве» фізичне кохання переплітається з ідеальним «платонічним», створюючи складний образ любовного переживання [16, с. 238].

С. Павличко зазначала, що характерною рисою поезії А. Кримського є надмірне використання приміток до заголовків, авторських зауваг, посвят та епіграфів, які слугують своєрідними шифрами, натякаючи на прихований зміст творів [60, с. 134]. Також вона вважає, що його «любовна мова» звучить свіжо та оригінально [60, с. 69].

За словами С. Павличко, творчість А. Кримського супроводжувалася постійними внутрішніми конфліктами. Автор, з одного боку, визнавав свою пристрасть до письма, але водночас не міг звільнитися від почуття провини та сорому за свої твори. Ці внутрішні переживання знайшли відображення у численних «напутніх словах», передмовах та коментарях, які автор додавав до своїх творів [60, с. 66].

Перша частина збірки «Пальмове гілля» Агатангела Кримського складається зі вступного «Заспіву» [40, с. 47] та кількох тематичних циклів, кожен з яких має свою інтригуючу назву. Серед них можна виділити «В горах Ліванських. Ідилія» [40, с. 55], що малює картини східного життя, «Самотою на чужині. Уривки із щоденника» [40, с. 57], який передає почуття самотності й туги, «Нечестиве кохання. Уривки з ліричного роману одного бідолашного дегенерата. Сірійські згадки» [40, с. 63], «Кохання по-людському. Уривки з ліричної ілюзії, із життя недегенератів. Спостереження з Кавказу» [40, с. 85], який протиставляється попередньому циклу, і фінальні цикли «Передсмертні мелодії» [8, с. 114] та «З Гайневих пісень» [40, с. 125].

Друга частина складається з наступних циклів: «Сам своє щастя розбив» [40, с. 142], «Між дітьми природи. Безрефлексійна лірична історія одного молодого турчина» [40, с. 155], «Ліричні поезії» [40, с. 165], «В неволі. Варіації

на свої та чужі теми» [40, с. 177], «В лісі. Звичайні ілюзії, які трапляються поетам» [40, с. 187].

Третя частина «Пальмового гілля» відрізняється від попередніх. Вона містить лише кілька оригінальних поезій, які за стилем є досить простими і не надто цікавими, переповненими шаблонними виразами. Основну частину цього тому складають переклади з перської поезії. А. Кримський пропонував читачеві широку панораму перської поезії, від епохи Фірдоусі до творчості таких відомих поетів, як Омар Хайям, Гафіз та Сааді. Цей том можна розглядати як своєрідну антологію перської поезії X-XV століть, доповнену уривками з «Романсеро» Гейне, де німецький поет згадував про Фірдоусі [60, с. 139].

Іван Франко у своїй рецензії на збірку «Пальмове гілля» особливу увагу приділяв циклу «Нечестиве кохання», вважаючи його найцікавішим і найглибшим. Він зазначав, що вся збірка є своєрідним ліричним щоденником, проте саме в цьому циклі присутня чітка композиційна структура з початком, кульмінацією і завершенням. Короткі вірші циклу відстежують еволюцію почуттів ліричного героя: від перших трепетних почуттів до відчаю від нерозділеного кохання. І. Франко підкреслював, що цикл відображає весь спектр емоцій, які супроводжують закоханість: від радості до страху, від надії до розчарування [60, с. 68].

Вірш «В горах Ліванських» [40, с. 55] А. Кримського цілком відповідає жанровим ознакам ідилії, в підзаголовку якого це визначив сам автор. Письменник створив ідеалізований образ природного куточка – Лівану, де панують мир, спокій і краса, детальний опис яких є характерною рисою ідилій. А. Кримський відтворив нам картини квітучих садів, повноводих струмків, величних гір, передаючи читачеві свої враження від побаченого. Також у другому розділі вірша А. Кримського ми бачимо наступний сюжет: дівчина чекає на коханого, її серце сповнене туги і любові. Мова ідилій зазвичай проста, без зайвих прикрас. А. Кримський використовував яскраві, але нескладні образи, що робить вірш доступним широкому колу читачів.

Поезії циклу «Святе кохання» [40, с. 92-97], які А. Кримський відніс до жанру ідилії у авторському підзаголовку, також мають всі ключові риси цього жанру. Ідилія як жанрова форма передбачає зображення гармонії, краси, щастя, часто через романтичні або природні образи, з ідеалізацією певних аспектів життя. У цьому творі письменник зосереджується на оспівуванні кохання як священного, піднесеного почуття, яке приносить гармонію і перетворює внутрішній світ героя. Поет зображував кохання як найвище благо, як священне почуття, здатне піднести людину над буденністю. Це типово для ідилій, де кохання часто ідеальне, безтурботне і щасливе. Хоча опис природи у цьому вірші не настільки детальний, як в інших ідиліях А. Кримського, проте природний пейзаж все одно присутній і слугує фоном для розгортання любовних переживань ліричного героя. Мова вірша – проста і доступна для розуміння, що також є характерною рисою ідилій, як ми вже зазначали. Поет висловлював свої почуття щиро і безпосередньо, створюючи атмосферу інтимності і довірливості. На відміну від класичних ідилій, де часто зображується ідеалізоване життя селян, у цьому вірші більше уваги приділено внутрішньому світу ліричного героя. Хоча вірш написаний в ідилічному ключі, він містить деякі елементи сучасної лірики, такі як інтимність, психологізм і суб'єктивність.

У підзаголовку до циклу «Самотою на чужині» [40, с. 57] автор зазначав, що це уривки із щоденника, тим самим підкреслюючи особистісний характер поезії, які сюди увійшли. В них ми можемо простежити поєднання елементів поезії та інтимних записів, характерних для щоденника. У таких творах особисті переживання, рефлексії та спостереження ліричного героя викладаються у формі коротких замальовок, що імітують щоденникові записи. Він передає враження і думки самого поета, який описує свої почуття і переживання під час перебування в чужій країні. Таким чином, читач отримує можливість зазирнути у внутрішній світ автора, відчувати його емоції. Поет виступає як ліричний герой, який ділиться своїми найпотаємнішими думками та переживаннями. Він є максимально відвертим зі своїм читачем під час опису окремих митей життя і своїх думок.

Крім того, варто зазначити, що цей підзаголовок вказує на те, що записи мають бути достовірними, щирими. Саме через щоденник автор може встановити більш інтимний контакт зі своїм читачем, поділившись найпотаємнішими думками. Уривки нагадують окремі думки, які не завжди мають логічну чи хронологічну послідовність. Ця фрагментарність підсилює відчуття природності, як у справжньому щоденнику. Також можемо простежити певний межовий стан між прозою і поезією, адже текст може мати риси як поезії (ритм, метафорика, рима), так і прози (вільна форма, елементи розповіді). Те ж саме можемо сказати і про поезії, що увійшли до циклу «Нечестиве кохання» [40, с. 63-70] з підзаголовком – уривки з ліричного роману одного бідолашного дегенерата; та поезії з циклу «Кохання по-людському» [40, с. 85-124], до якого автор подав наступний підзаголовок – уривки з ліричної ілюзії, із життя недегенератів.

У підзаголовку до поезії «Лягає тінь вечірня» [40, с. 95] автор вказав, що це серенада, тобто невеликий музичний або поетичний твір, що виконується під вікнами коханої людини вночі. Зазвичай це любовне послання, виражене м'якими, мелодійними інтонаціями. У самій же поезії автор описав нічний час, коли традиційно виконувалися серенади: «Лягає тінь вечірня на небо голубе...» [40, с. 95]. Ліричний герой звертається до коханої у ніжній, романтичній формі, використовуючи образні звертання: «Зійди-ж, моя ти зіронько, я жду, жду тебе!» [40, с. 95]. Подібні звертання типові для серенади, де кохана ідеалізується і стає центральним об'єктом ліричного монологу. Образи вечірнього неба, зірок, співу птахів створюють атмосферу романтики та таємничості. Тон вірша дуже ніжний і ліричний. Поет висловлює свої почуття м'яко і вишукано. А ритм і інтонація вірша сприяють створенню мелодійної картини, що нагадує музику. А повторення слова «жду» підкреслює нетерпіння і бажання побачити кохану. Отже, ми бачимо, що це зразок любовної лірики, в якому поет виражає свої почуття до коханої жінки в нічній тиші. Вірш має всі характерні риси серенади: нічний час, звернення до коханої, емоційність, інтимність мелодійність і використання образів природи. Жанр серенади дає можливість оспівувати

гармонію між природою, коханням і внутрішнім світом героя, що було важливим для автора.

Поезію «Сонце променем останнім» [40, с. 120] А. Кримський у підзаголовку відніс до жанру «віфліємської серенади». Зокрема вже з опису місцевості ми можемо зрозуміти, де відбуваються описані події, адже письменник вказував, що сонце своїм останнім променем «золотить Сіон», а «Йосафатову долину» почав обгортати сон.

Ще одна поезія, до якої автор подав підзаголовок, – «З-поза срібного туману» [40, с. 97]. Цей текст А. Кримський відніс до іспанського романсу. Вірш створює атмосферу таємничості, ніжності та пристрасті, яка є характерною для іспанських романсів. Образи ночі, саду, фонтану, таємничої постаті створюють романтичний і трохи містичний пейзаж. Іспанські романси традиційно мають музичний супровід, часто виконуються під гітару. Ритміка і мелодійність поезії А. Кримського сприяють творенню музичного образу. Кохання є центральною темою іспанських романсів. У вірші А. Кримського також яскраво виражені почуття кохання, очікування зустрічі з коханою. Звернення до коханої як до «гітани» (циганки) є прямим відсиланням до іспанської культури, де циганки часто асоціювалися з красою, таємничістю, пристрастю та вільним духом. Іспанський романс поєднує екзотику, пристрасть та красу.

Цікавим є і те, що автор звертається і до жанру інтерлюдії у поезії «З Єрусалимських околиць» [40, с. 117], поданої у вигляді ліричної вставної частини. Інтерлюдією традиційно називають невелику вставну сцену або короткий твір, який виконує функцію паузи чи переходу між основними частинами більшого твору. Інтерлюдії, як правило, короткі за тривалістю і мають невелику кількість дійових осіб. Дії інтерлюдій найчастіше відбуваються в повсякденному житті, відображаючи звичаї, побут і мову народу. Спочатку жанр виник у театральному мистецтві, але з часом набув поширення і в літературі, музиці та інших формах мистецтва. Інтерлюдія зазвичай має малий обсяг, що ми простежуємо і на прикладі збірки «Пальмове гілля». Вона виконує допоміжну функцію у межах більшого твору. У театрі інтерлюдія служила для розрядки між

основними актами п'єси, особливо якщо основний сюжет був драматичним чи трагічним. У збірці А. Кримського вона виконує подібну роль – стає паузою чи своєрідним емоційним перепочинком. Це дозволяє «розрядити» напругу основного сюжету. Незважаючи на допоміжну функцію, інтерлюдія є завершеним твором, короткою історією або епізодом, який має власну внутрішню логіку і зміст. Також автор може включати інтерлюдії для рефлексії чи роздумів, які не є безпосередньо пов'язаними з сюжетом. В аналізованій збірці «Пальмове гілля» вона творить контраст, змінює темп, підкреслює ідеї та емоції. Незважаючи на свою простоту, інтерлюдія значно збагатила цю різноманітнула жанрову систему збірки митця.

Поезія «Проклята смоковниця» [40, с. 165] є своєрідною алегорією, яка дозволяє осмислити глибокі філософські і соціальні питання. Автор використовував образ смоковниці як символ людини, яка зростає в несприятливих умовах, зазнає труднощів і не має можливості розвинути свої таланти та досягти успіху. Підзаголовок («Посвята для тих, хто виріс посеред злиднів та й без прихильного слова» [40, с. 165]) чітко вказує на адресата поезії – людей, які зростали в складних умовах, не мали підтримки і були змушені боротися за виживання. Автор висловлював співчуття таким людям, розуміючи їхній біль і розпач. Він підкреслював, що не завжди людина винна у своїх невдачах, часто вона є жертвою обставин. Фінал поезії, де смоковниця всохла після прокляття, заставляє сумніватися і спонукає до роздумів. Чи дійсно смоковниця винна в тому, що не принесла плодів? Або ж вона стала жертвою несправедливості? Цей фінал підкреслює трагічність ситуації і співчуття до беззахисної особи. Поезія «Проклята смоковниця» – це глибоке роздумування про долю людини, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Автор закликав до співчуття, розуміння і справедливості щодо таких людей. Поезія має універсальний характер і актуальна в усі часи, оскільки проблема соціальної нерівності і несправедливості є вічною.

Цікавим з погляду жанрового аналізу є і поезія «На тортурних муках» [40, с. 186]. Ідея вірша полягає в тому, що кохання може бути сприйняте

суспільством як злочин, а закохані – як бунтарі, які підривають існуючий порядок. Автор підкреслював абсурдність і жорстокість такого ставлення до почуття, яке є природним для кожної людини. Поезія побудована як послідовний опис тортур, яким піддається ліричний герой. Кожна строфа містить конкретний образ мук, увиразнюючи фізичний і моральний біль героя. Така композиція створює наростаючу напругу і підсилює трагізм ситуації.

У літературі заповіт – це часто фінальне слово героя, в якому він підсумовує свої переконання або залишає послання майбутнім поколінням. Наприклад, у Тараса Шевченка «Заповіт» – заклик до боротьби за свободу. У поезії А. Кримського «На тортурних муках» – це заповіт про право на любов, про гідність, яку не можуть знищити навіть тортури. Це глибоко емоційний, символічний і трагічний твір, в якому відображено фізичні та душевні страждання ліричного героя. У підзаголовку вказано, що це заповіт. Це надає віршу особливого значення, підкреслюючи його філософський та моральний зміст. Це фінальне звернення до наступних поколінь, у якому герой залишає моральний урок і свідчення про власну боротьбу.

Однак найважливіше те, що герой загинув не через якусь соціальну чи політичну провину, а через своє право любити: «Бо злочин мій напrawdę великий: / Я посмів... полюбити» [40, с. 186]. Герой поезії стає символом людини, котра страждає за найсвятіші людські почуття – любов, яка у цьому творі постає як акт непокори, як те, що викликає осуд і карається світом. Тортури і смерть героя – це метафора несправедливості, з якою стикається будь-хто, хто наважується захищати своє право на щастя, почуття або свободу. Цей підзаголовок, де бачимо авторське віднесення поезії до певного жанру, розширює зміст вірша, вказуючи, що текст є не просто описом мук героя, а має на меті залишити моральне послання для наступних поколінь. Вірш подано від імені ліричного героя, який, передчуваючи свою загибель, ніби дає останню волю. Він не просить прощення чи співчуття, а залишає свідчення про власну долю: «Напишіть, як мене підпікали, свердлували мій мозок...» [40, с. 186]. Цей заповіт звернений до людей майбутнього, аби вони знали правду про

несправедливість і жорстокість, із якою стикаються ті, хто наважується на щирі почуття або вільнодумство. Вірш – виклик несправедливому світу. Хоча тіло героя знищене, його ідея залишається живою. Герой, навіть зазнаючи страшних мук, наголошує, що його почуття було священним і заслуговує на пам'ять. Заповіт ліричного героя – це заклик до суспільства не знищувати те, що є основою людяності.

Варто звернути увагу, що С. Павличко, вважала, що цикл «Кохання по-людському» у творчості Агатангела Кримського виходить за межі традиційного розуміння кохання як виключно сексуального потягу. Автор розширив це поняття, виділивши ще одну його складову – «Святе кохання». Це ідеалізоване почуття, яке може бути спрямоване як на інших людей, так і на Батьківщину. Однак поява патріотичних віршів, написаних значно раніше, свідчить про певну роздвоєність автора. А. Кримський свідомо намагався збалансувати інтимну лірику, яка може викликати неоднозначну реакцію, більш традиційними патріотичними мотивами, аби уникнути звинувачень у моральній розбещеності [40, с. 75].

2.3. Поетикальні ознаки

Між І. Франком і його молодшим сучасником А. Кримським існували міцні творчі та дружні зв'язки. Більше того, І. Франко був для нього, за влучним висловом О. Пріцака, «братом-сповідником» [69, с. 6]. Очевидно також, що молодий письменник-модерніст належав до літературної школи І. Франка. Як поет, А. Кримський у своїй ліричній збірці «Пальмове гілля» (1901) продовжував і розвивав жанрово-стильові тенденції, започатковані Франковою ліричною драмою «Зів'яле листя».

У поетичній творчості А. Кримського певні паратекстові елементи, зокрема звернення до читача, відіграють виразну метатекстову роль, підкреслюючи авторські позиції та художні настанови. А. Кримський часто супроводжував свої публікації подібними зверненнями, які не тільки вводили

читача в контекст твору, але й слугували способом комунікації з ним. У цьому контексті має рацію В. Корнійчук, зауваживши, що після І. Франка та його передмови до збірки «Зів'яле листя» з'явилася своєрідна «мода на фіктивні передмови» [35, с. 108]. Однак важливо зазначити, що ще до цієї «моди» елементи фіктивності вже виявлялися у творчості А. Кримського.

Зокрема, у передньому слові «До читача» першого видання збірки «Повістки і ескізи...» було закладено основу паратекстуального експерименту, що передбачає активну взаємодію між текстом і читачем. Подібна практика набула ще більшої художньої виразності у наступних текстах письменника. Передмови «Заспів» (1901) та «Напутнє слово» (1919) до поетичної книжки «Пальмове гілля», як і лірична апострофа «Поезіє, супутнице моя!...», доповнюють цей перелік метатекстових звернень, де А. Кримський окреслював свої творчі пріоритети.

Крім того, ці паратекстові елементи разом із літературно-критичними статтями А. Кримського, опублікованими в пресі, можуть розглядатися як своєрідні маніфестації його мистецьких позицій. Молодий письменник через ці тексти визначав своє місце у літературному процесі, декларував свої ідейні засади та впроваджував жанрово-стильові інновації. Таким чином, паратекст у творчості А. Кримського стає важливим елементом, що доповнює і розширює розуміння його художнього світу.

Поетична збірка «Пальмове гілля» А. Кримського відзначається численними інтертекстуальними перегуками з ліричною драмою «Зів'яле листя» І. Франка. Цей важливий аспект уперше підкреслила дослідниця С. Павличко [60]. Як і Франко, А. Кримський надавав особливого значення паратекстовим елементам у своїй книзі, зокрема передмовам, покликаним не лише окреслити тематичні акценти, але й спрямувати увагу читача до особливостей внутрішнього світу автора. Однак підходи до передмов у цих двох письменників значно відрізняються.

Іван Франко у передмові до «Зів'ялого листя» вдавався до літературної фікції, вводячи образ умовного «автора» – людини, зламанної душевними

переживаннями, чия біографія є своєрідним дзеркалом емоційного стану, відображеного у віршах. Натомість А. Кримський використовував інший прийом, звертаючись до реального читача. У передмові до «Пальмового гілля» він чітко визначав адресатів своєї поезії, підкреслюючи, що збірка призначена для специфічної аудиторії, яка перебуває у стані емоційної і фізичної вразливості.

А. Кримський писав, що цю книжку випускає у світ не для людей, котрі є фізично здоровими, а виключно для тих, хто має деякі фізичні чи душевні труднощі, для тих, у кого порушена життєва енергія чи нервова рівновага, – для людей, які вміють і з легкістю плакати, і сумувати, і звертатися до Бога з молитвою, і відчувати ніжність [40, с. 50-51]. Ці слова не лише окреслюють психологічний портрет цільової аудиторії, але й формують емоційний зв'язок між автором і читачем, створюючи враження, що текст спрямований безпосередньо до них.

Автор звертав увагу на те, що його збірка адресована тим, хто здатний помічати красу та радіти дрібницям, навіть перебуваючи в стані хвороби або самотності. Ця книжка призначена для тих хворих і самотніх людей, які здатні полюбити ту людину або родину, яка їм співчуває, з наївним егоїзмом, не менше, ніж усю людськість. Лише такі читачі (а їх, насправді, дуже багато) зможуть знайти у цій книжці ноти, які будуть для них знайомими й близькими. Що ж до тих читачів, котрі є здоровими як фізично, так і морально, особливо тих, хто замість того, щоб вдихати аромат екзотичних квітів або слухати кожен стукіт власного чи чужого розбурханого серця, активно прагнуть до боротьби за пригнічене голодне суспільство, то їм автор не знає, що сказати [40, с. 51]. Таким чином, ця передмова не лише розкриває авторське бачення своєї аудиторії, але й слугує маніфестацією гуманістичних цінностей, які пронизують його творчість.

А. Кримський, як І. Франко, демонстрував глибоке розуміння людських переживань, але робив це через звернення до конкретної групи читачів, які здатні знайти у його віршах відгук своїх найтонших почуттів. Це творить не просто

літературну традицію, а глибоку філософську основу його поезії, яка стає близькою тим, хто шукає в текстах душевного співчуття і розуміння.

Лише люди з певним світоглядом зможуть правильно і глибоко зрозуміти цю поезію, адже, як можна зробити висновок із її опису, таке світобачення дуже наближене до декадентського. В обох збірках – як у «Пальмовому гіллі» А. Кримського, так і в «Зів'ялому листі» І. Франка – простежуємо наскрізний сюжет. Це історії про нещасливе, нерозділене кохання, що додає їхній атмосфері меланхолійного забарвлення.

Подібність між цими збірками помітна і на формальному рівні. Обидва автори активно експериментували із поетичними розмірами, варіюючи їх і вдало komponуючи в межах одного тексту. Завдяки цьому вони досягли унікального внутрішнього ритму, що став своєрідною візитівкою кожної збірки. Ці композиційні особливості сприяли створенню цілісного художнього полотна, яке, попри розмаїття формальних засобів, залишається гармонійним та єдиним за своїм естетичним задумом.

Обидві книги об'єднує наявність автобіографічних мотивів, проте підхід до їх використання у поетів суттєво відрізняється. Іван Франко, хоч і не акцентував увагу на автобіографічності своїх текстів, проте й не відкидав її, залишаючи читачеві простір для інтерпретації. Натомість Агатангел Кримський демонстрував зовсім іншу позицію: він наполегливо підкреслював відсутність будь-якого автобіографізму у своїх творах і чітко відмежовував себе від ліричного героя. У передмові до своєї збірки А. Кримський прямо заявляв: «Завважу, що в обох циклах віршів немає нічого ніякого автобіографічного...» [40, с. 49]. Цей підхід вказує на його прагнення створити образ ліричного героя як самостійної, вигаданої постаті, незалежної від автора, і увиразнюючи його майстерність у побудові художньої вигадки.

А. Кримський значно розширив рамки особистісної лірики. У ліричній та ліро-епічній поезії він широко використовував силабо-тонічні розміри, такі як чотири-, п'яти- і шестистопний ямб («Буває іноді, що сонце кине промінь» [40, с. 58]), анапест («Ну, вже третя днина мина» [40, с. 65]), дактиль («Тарасове

свято на чужині» [40, с. 111]), хорей («Ох арабські фоліанти» [40, с. 57], «Влітку» [40, с. 56], «Знову серце заболіло» [40, с. 60]), різноманітні види строф: двовірш (««Ти» і «Я»» [40, с. 166], «Вночі» [40, с. 187], «Навчили» [40, с. 43], «Од порошокни – до Бога» [40, с. 168]), тривірш («Буває іноді, що сонце кине промінь» [40, с. 58]) різні варіанти катрена («То недовгая була розмова» [40, с. 64], «Ріже нерви, мов пилою» [40, с. 68], «Пишний день розганяє» [40, с. 77], «Через те, що я родився» [40, с. 105]), секстину («Що за голос я почув» [40, с. 69], «Терплю розлуку» [40, с. 73], «До дівчини-атенки» [40, с. 89], «З-поза срібного туману» [40, с. 97], «Ой піду я в луг» [40, с. 107], «Я й не жалую, що кину світ отсей» [40, с. 116], «За три тижні «Сезаме одчинися»» [40, с. 144]), октаву («Заспів» [40, с. 47], «В ночі на самоті» [40, с. 173], «Я рідко бачив ласку од жінок» [40, с. 147]). П'ятивірш у збірці автор не використовував.

У поетичному стилі А. Кримського метафора виконує функцію переважно на рівні мікрообразу, а творення тексту на основі «метафоричного каркасу» стає художньо обґрунтованим і природним для його віршів пейзажного циклу. Схильність автора до формування метафоричних епітетів є досить стабільною рисою його творчості. Відомо, що в поетичній системі, побудованій на автологічному слові, епітет відіграє провідну виражально-зображальну роль, а метафоричність ґрунтується на найближчих семантичних перенесеннях. У його поезії домінують дієслівні рими фольклорного походження, здебільшого жіночі та точні. Емоційний стан ліричного героя передається через використання поетичних синтаксичних засобів: риторичних фігур, інверсій, а також синтаксичного паралелізму [88, с. 1]. У творчості А. Кримського також зустрічаємо приклади внутрішньої рими, широке використання різноманітних засобів ритмізації та типів строф, хоча найбільш поширеною залишається традиційна чотирирядкова строфа з перехресним римуванням.

У поезії Агатангела Кримського «Зібрався я на шпиль...» перед читачем постає захопливий образ ліричного героя, який із захватом і трепетом сприймає контрастність і велич гірської природи. Однак саме ця контрастність природного пейзажу стає тлом для розкриття амбівалентності почуттів героя. В останній

строфі поет за допомогою метафоричних образів переносив увагу зі світу природи на внутрішній світ людських переживань. Тут природа є дзеркалом кохання, що, подібно до квітки, «дужіща від кедрин», долає зимову холодність і крижану лють: «Дужіща від кедрин – ся квіточка бліденька; Поборює зиму і крижаную лють. Така – моя любов: горить собі тихенько І не палаючи пропалює всю грудь» [40, с 82].

Поет уміло використовував емоційно насичені візуальні образи, які створюють цілісну картину гармонії між людиною і природою. Риторичні фігури («Палючий, дивний край!», «Чудовий райський кут!», «Весняная краса!») наповнюють текст особливим пафосом і глибиною почуттів, тоді як апосіопези («Зеленая лука... Пахучая роса... Весняная краса... Могутняя природа...») підкреслюють захоплення героя деталями природного світу.

Художню виразність твору посилюють інші засоби поетичного синтаксису, зокрема антитези й паралелізм, які допомагають окреслити полярність між величністю природи та крихкістю людських почуттів. У тексті також спостерігаємо явище синестезії – перенесення вражень із одного сенсорного рівня на інший, що є характерною рисою символістської поезії.

Завдяки метафорам і персоніфікованим образам, які надають природі людських рис, автор досягає єдності між світом природи та людиною. Вірш наповнений слуховими та зоровими образами, які створюють поетичну картину народження нового дня. А. Кримський демонстрував майстерність у зображенні персоніфікованих пейзажів, що не лише посилює емоційність, але й робить текст глибоко інформативним і багатовимірним.

П'янкі пахощі східних квітів і пристрасний аромат незнайомих трав повністю захоплюють ліричного героя, занурюючи його у світ екзотичної природи. Проте навіть серед цього розмаїття він залишається спостерігачем-чужинцем, чиї почуття стають ще гострішими на тлі незвичних для нього пейзажів. Особливо яскраво цей мотив переданий у поезії «Горді пальми. Думні лаври...» [40, с. 60], де флористичні реалії не лише підкреслюють екзотику

оточення, але й передають погляд мандрівника, сповненого одночасно захвату та внутрішнього відчуття чужини.

У поезії «В горах Ліванських» [40, с. 55] образна структура, попри екзотичність окремих пейзажних деталей (скали, кедрі, море, верхогір'я), глибоко закорінена в традиціях народнопісенної силабіки. Це демонструє органічне поєднання традиційної поетичної мови зі східними мотивами, притаманними світовідчуттю А. Кримського. Використання лексики флористичної семантики є важливою рисою його поезики, яка відображає як естетичні уподобання митця, так і його глибоке занурення в природу як джерело натхнення.

Образна система й композиційна організація віршів посилюють мажорний настрій, який пронизує текст. Емоційно насичений темпоритм підкреслює ідею захоплення екзотичним краєм, щирою любов до природи, але водночас виявляє прихований сум за рідною землею. Ця багатошаровість емоційного спектру передає внутрішній стан героя, для якого захоплення красою далекого краю супроводжується глибокою ностальгією за рідною землею [88, с. 1].

Емоційної насиченості та виразності віршам надають яскраві порівняння, які створюють живі, виразні образи, а також персоніфікація екзотичних рослин, що наділяє природу людськими рисами, роблячи її ближчою і зрозумілішою ліричному героєві. Стилїстична фігура градації додає динаміки та допомагає створити мозаїчну, багатогранну картину ліричного пейзажу, де кожна деталь підсилює загальну емоційну атмосферу.

Художні означення виконують не лише описову, але й емоційну функцію, несучи в собі переважно позитивне забарвлення. Вони підкреслюють радість від сприйняття навколишнього світу та глибоке захоплення красою природи. Завдяки цим засобам поезика А. Кримського передає гармонійне співіснування людини та природи, де кожен образ, насичений теплом і світлом, відображає захоплення автора дивовижною красою світу, який він споглядає.

Ліричний герой збірки «Пальмове гілля» постає на тлі унікальної та багатой природи Близького Сходу, яка передається через чуттєву призму сприйняття

українського поета. Саме цей природний антураж слугує своєрідним контрастом до внутрішніх переживань героя, допомагаючи притлумити його біль, заспокоїти душу, подарувати втіху, а подекуди й піднести до високих духовних переживань.

А. Кримський майстерно використовував народно-поетичну українську символіку та східну образність, гармонійно поєднуючи їх у своїй творчості. Це дозволяє йому не лише передати багатство природних і культурних реалій, а й створити оригінальну поетичну палітру, яка виражає універсальність людських емоцій та переживань. Саме вдале поєднання двох культурних традицій стає одним із джерел творчого новаторства митця, яке надає його ліриці неповторності та художньої глибини [68, с. 2].

В орієнтальній поезії автора спостерігаємо усталену систему символізації рослин. У «Пальмовому гіллі» представлений цілий ряд фітонімів: гіацинт, вишня, фіалка, виноград, чайна роза, лілія, кипарис, шафран, касія, яблуко, кедр та ін.

У вже вищезгаданому вірші «В горах Ліванських (Ідилія)», написаному А. Кримським під час перебування в селі Шуейр на Лівані (Сирія), читач насолоджується художніми образами винограду, кардамону, касії та цинамонів. Ці елементи творять яскраву картину, яка символізує райську країну, описану в «Пісні пісень»: «що про неї «Пісня пісень» каже» [64, с. 9]. Ця асоціативність не лише передає екзотичну природу Лівану, але й підкреслює зв'язок між поетичною реальністю твору та біблійними мотивами.

Два наступні вірші цього циклу «Зимою» та «Влітку» побудовані на виразному протиставленні тепла і холоду. У «Зимою» автор за допомогою загального, неконкретизованого образу весняних квітів відтворив атмосферу оновлення та пробудження почуттів. Квіти стають символом зародження кохання в серці молодої дівчини: «Сонце так гріє; / квітки розцвітають... Мамо! Минула зима!» [40, с. 9]. Цей емоційний контраст не лише посилює драматичність ліричного змісту, а й дозволяє автору підкреслити універсальність змін у природі як паралель до змін у людських почуттях.

Після своєрідного «прологу» автор розпочав цикл «Самотою на чужині», де вперше з'являється автогерой. Саме через його сприйняття та від його імені продовжується розповідь про чарівний Схід. Використовуючи форму уривків із щоденника, автор занурював читача в атмосферу східного світу, насиченого флористичною екзотикою. Пейзаж у цих віршах виступає не лише як фон, а й як засіб розкриття емоційного стану автогероя.

Картини природи передають багатство східної флори, яскраво й деталізовано відображеної у вірші: «Є й мигдаль ясно-зелений, / Єсть і сивая маслина, / І акація рожева, / І смолистая кедрина...» [40, с. 11]. Ці образи створюють відчуття насиченості і розмаїття природи, водночас підкреслюючи відчуженість і самотність ліричного героя, який споглядає цю красу на чужині. Кожен із представлених образів окремо не має значного самостійного смислового навантаження, адже є лише елементом типового східного пейзажу. Однак, об'єднані разом, ці образи уособлюють для автора «чужий» світ, який він сприймає з відчуттям відчуження і самотності. Для поета, що переживає біль розлуки з друзями, цей світ йому «мов тюрма» [87].

У вірші «Горді пальми. Думні лаври...» [40, с. 60] особливу увагу привертає звернення автора до традиційного українського символу, що набуває глибокого змісту: «Я хитнувсь, бо наче впився / З аромату тих квіток. / Аж погляну: коло пальми / Простий житній колосок» [40, с. 14]. Зображення простого житнього колоска, який затінений гордою пальмою й поміж пишної краси екзотичних рослин виглядає скромно й буденно, стає потужним символом туги поета за рідним краєм. Цей образ, простий і водночас багатозначний, уособлює зв'язок із батьківщиною, який, попри відстань, залишається міцним і нерозривним. У контексті української символіки жито завжди асоціювалося з життям, плодючістю, мудрістю й стабільністю, а поля, засіяні житом, стали знаковим образом України, її простору, родючості та глибинного єднання з природою.

Колосок, що протиставляється екзотичним рослинам – пальмам, лаврам, кипарисам та тропічним квітам із їхнім багатством форм і барв, уособлює

простоту, яку поет підносить над екзотичною пишністю чужого краю. Через це зіставлення А. Кримський тонко передає глибокі емоції свого ліричного героя: самотність, розгубленість і внутрішню слабкість людини, відірваної від рідного ґрунту, яка опинилася серед чужого, хоч і вражаючого, світу. Для поета цей колосок став символом духовного прихистку, своєрідним мостом до рідної землі, яка не лише дає силу, а й виступає носієм справжніх цінностей, вкорінених у культурі та традиціях. Таким чином, через цей образ А. Кримський не лише відтворював особисту тугу за батьківщиною, а й окреслив важливу ідею незмінності та сили духовного зв'язку з рідним краєм навіть у найвіддаленіших куточках світу [13].

Агатангел Кримський у своїй поезії «За тиждень», що входить до другої частини збірки, використовував різноманітні художні засоби, які підсилюють емоційність та образність тексту. Поет активно творив епітети, наприклад, «голубая весна», «ранняя весна», «чудовая погода», які зауюезпечують атмосферу ніжності й гармонії. У поезії присутні також метафоричні вирази, що передають почуття автора, наприклад, «в душі – не огонь і не жар, тільки тиша, як сон або чар» [40, с. 144]. Ці метафори зображають спокій і глибоку ніжність почуттів, а антитеза в цих же наведених словах протиставляє його пристрасним емоціям. Автор порівнює кохання до людини з природними явищами: «люблю тебе так, як природу», «ти для мене – як сонця сіяння», «ти для мене – веселка ясна». Ці порівняння підкреслюють чистоту і величність почуттів. Використання анафори, як-от «Що за втіха», «Ти для мене», сприяє мелодійності та структурній єдності поезії. Слова ж «Що за втіха» є і риторичними вигуками, які передають захоплення й щирість емоцій ліричного героя. У тексті природа набуває людських рис: весна «дихає». За допомогою персоніфікації автор творив відчуття гармонії людини та світу. На прикладі цієї поезії можемо простежити і виразний символізм. Автор звертався до образу голубої весни, що виступає символом чистоти, оновлення та щасливого кохання. Саме такою ліричний герой бачить свою кохану. Таким чином, вірш містить різноманітні художні засоби, які

сприяють яскравій передачі емоцій і настрою автора, а також утверджують ідею гармонії кохання та природи.

У поезії «Спомин про минуле» [40, с. 168] Агатангел Кримський також використав багатий арсенал художніх засобів, за допомогою яких відтворював глибоку ностальгію, теплі спогади та контраст із теперішньою дійсністю. Поет використовував яскраві епітети, які створюють відповідну атмосферу: «лісисті гори», «чудова літня ніч», «безмірно чарівний момент». Вони передають красу минулого й контрастують із похмурістю теперішнього. Опис природи виконує важливу роль у відтворенні емоційного фону: «лісисті гори», «зорі», «туман, мороз і сніг». Картини природи відображають як спокій і гармонію спогадів, так і холодну відчуженість теперішнього. Метафора «В Московщині нидію!» підкреслює гнітючий стан героя, його душевний дискомфорт і самотність у чужому середовищі. Сон і мрія постають як метафори швидкоплинного щастя, яке було пережите й залишилося лише в пам'яті. «І люблять всі мене, мов рідная сім'я» – порівняння, що підкреслює тепло й затишок минулого, який герой відчував серед близьких. Поезія побудована на контрасті, антитезі, між минулим і теперішнім: спокій, тепло та любов у снах протиставляються холодності, відчуженості та самотності в реальному житті. Також автор використовував риторичні вигуки. Наприклад, «Прокинувся... Я де?!» – цей вигук передає шок і розчарування героя, коли він усвідомлює, що щасливі моменти залишилися лише у снах. Можемо простежити і алегорію сну. Сон символізує минуле щастя, що зберігається в пам'яті як дорогоцінний спогад. Це щастя є короткочасним і ідеалізованим. Ритм вірша плавний, що відповідає спокійній, навіть трохи сумній інтонації спогадів. Зміна інтонації на драматичнішу під час переходу до реальності посилює емоційну напругу. Також автор вводив в аналізовану поезію і гіперболу. «Безмірно чарівний момент» – перебільшення, що передає надзвичайну значущість короткого щастя для ліричного героя. Кавказ і зорі для ліричного героя символізують романтику, свободу та гармонію, тоді як Московщина – чужість, ізоляцію й холод. Агатангел Кримський у цій поезії майстерно поєднав контраст між теплими спогадами та суворою реальністю.

Використання багатьох художніх засобів забезпечило глибокий емоційний ефект, що дозволяє читачеві відчути ностальгію героя й водночас усвідомити цінність навіть коротких миттєвостей щастя.

У ході аналізу поетикальних ознак збірки виділяємо поезію «Літав соловейко в рожевий городчик». Агатангел Кримський реалізував широкий спектр художніх засобів, які допомагають розкрити складність любовних почуттів та драматизм відносин. Уся поезія побудована як алегорична історія, де соловейко символізує палке, віддане кохання, троянда – об'єкт любові, а тернина – іншу, менш помітну, але також люблячу сторону. Через цю алегорію автор передав ідею складності почуттів, зради та несподіваних змін у стосунках. Квіти та птах наділені людськими почуттями та діями: «кохав», «знудилась», «боялося». Це підкреслює емоційну глибину сюжету й переносить людські драми в природу. У поезії протиставляються троянда та тернина. Троянда, хоча є символом краси, шукає розваг і відради, тоді як тернина, скромна і «негожа», отримує щастя завдяки її прихильності. Це протиставлення висвітлює складність людських взаємин і цінностей. У поезію автор вводив яскраві епітети, наприклад, «рожевий городчик», «негожа тернина», «щасливеє терня», моделюючи яскраву картину подій і підсилюючи контраст між героями. Натрапляємо і на цікаві метафори, наприклад, «...знудилась квітка» – метафора, що показує втому троянди від одноманітності; «до тернини вона прихилилась» – метафоричний вираз, який передає зміну у відносинах. Також можемо простежити і певну іронію, яка виявляється в тому, що троянда, символ краси, звертається до тернини, символу буденності, і знаходить там те, чого їй бракувало. Це підкреслює непередбачуваність любовних виборів. Загалом соловейко символізує поетичну душу або палке кохання, троянда – ідеал краси й досконалості, тернина – символ недооціненого, але вірного почуття. А використання образів соловейка, троянди та тернини перегукується з народною символікою, де ці елементи часто вживаються для відображення любовних переживань. Фінальне риторичне запитання, показує, що цей сюжет – лише одна

з багатьох історій, які можна порівняти із особистим досвідом ліричного героя. Це надає твору глибини й залучає читача до співпереживання.

В орієнтальній ліриці Агатангел Кримський створив продуману та багатогранну систему символізації рослин, яка стала одним із ключових елементів його поетичної майстерності. Завдяки цій символіці він майстерно передавав різноманітні мотиви, зокрема щасливого кохання, а також створював вишукані настроєві мініатюри, сповнені глибокої емоційності та поетичного звучання. Вони слугували не лише декоративним елементом, а й виступали носіями прихованого змісту, що допомагало значно розширити і збагатити мову раннього українського символізму. А. Кримський майстерно використовував екзотичні назви рослин у своїй поезії для створення яскравого, барвистого образу далекого південного краю: банани, пальми, бамбук, теребінт, олеандри, мирт, фіги, платани, мигдаль, маслини, акації, рожі, базилики, туберози, кактус, лаври, кипарис, цитринний ліс. Пальми, лаври, кипариси – це вічнозелені дерева, які символізують вічність, але в контексті поезії вони підкреслюють тривалість страждань героя. Також натрапляємо і на пустельного іхневмона.

Ю. Ковалів зазначає, що збірка «Пальмове гілля» Агатангела Кримського вирізняється помітним версифікаційним новаторством, яке стало важливим кроком у розвитку української поезії кінця XIX – початку XX століття. Автор експериментував із ритмікою та строфікою, вносячи свіжий подих у традиційні форми віршування, характерні для тогочасної української літератури. Збірка наповнена витонченими східними поетизмами, що привносять у тексти унікальний аромат екзотики. Ці східні образи, метафори та символи помітно контрастують із домінантною народницькою поезією, яка тяжіла до простих і зрозумілих форм. Завдяки цьому збірка «Пальмове гілля» стала новаторським явищем, яке не лише привертало увагу до орієнтальних мотивів, але й змінювало загальний естетичний вектор українського віршування, надаючи йому нового звучання та ширшої стилістичної палітри [33, с. 397].

РОЗДІЛ 3

Модерністський дискурс прози А. Кримського: вивчення епічних жанрів у старших класах ЗОШ

3.1. Система роботи над проблематикою оповідань («Повістки і ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання»)

Період літературного розвитку XIX – XX століть відзначався складністю та суперечливістю, оскільки саме тоді відбулися глибокі соціальні трансформації, загострилися класові конфлікти та руйнувалися старі уявлення про суспільний устрій. У цьому контексті прозова спадщина Агатангела Кримського, хоча й невелика за обсягом, відіграє значну роль у розвитку української прози, особливо в руслі модернізованого реалізму [91, с. 57]. Іван Франко відзначав А. Кримського, як «вельми оригінального повістяра», підкреслюючи, що його «Ескізи» відзначаються палким відчуттям любові до України та вираженням власних почуттів автора, а не високим рівнем художньої майстерності [86, с. 515].

Т. Гундорова стверджує, що А. Кримський у прозі здійснював «підриг традиційного народницького дискурсу», поєднуючи майже незмінні етнографічні замітки з літературними кліше, яким надавав карикатурного звучання [15, с. 19]. Це дає можливість працювати зі старшокласниками над питанням взаємозв'язку традиційного та модерністського у прозі, демонструючи, як автор поступово руйнує усталені уявлення та змінює сприйняття соціальних і моральних норм.

Ознайомлення учнів із прозовою спадщиною письменника доцільно починати з короткого огляду особливостей його ранньої творчості. Важливо окреслити, що мала проза А. Кримського репрезентована двома ключовими збірками – «Повістки і ескізи з українського життя» та «Бейрутські оповідання», які можна тематично, стилістично та культурологічно зіставляти під час навчальної роботи. Під час вивчення цього матеріалу доцільно застосовувати оглядово-аналітичну бесіду, яка допоможе ввести учнів у контекст творчого

становлення письменника, а також метод зіставлення, що дає можливість порівнювати дві збірки, визначати спільні та відмінні риси їх тематики, географічного простору та психологічної наповненості. Ефективними є також прийоми випереджувального читання (коли студенти отримують короткі уривки з обох збірок для первинних вражень), робота з літературною картою (Україна – Близький Схід як два культурні світи письменника), а також евристична бесіда, яка спонукає до формулювання припущень про причини появи «нелогічностей» у ранніх творах. Як приклад, учням можна запропонувати наступні варіанти вправ:

Вправа 1. «Впізнай збірку за уривком». Учні отримують 3-4 невеликі фрагменти з різних оповідань і мають визначити, до якої зі збірок – «Повісток з українського життя» чи «Бейрутських оповідань» – належить уривок. Завдання вимагає аргументувати свій вибір, спираючись на мовні, культурні або тематичні ознаки тексту.

Вправа 2. «Карта творчості». Це завдання має на меті допомогти учням побачити культурні джерела малої прози Агатангела Кримського. На контурній карті вони позначають географічні точки, пов'язані з його життям і творчістю (зокрема, Україна, Бейрут, Дамаск), і коротко підписують, як саме ці місця вплинули на зміст його оповідань.

Особливу методичну цінність для вивчення оповідань становлять передмови до збірки «Повістки і ескізи» (1895, 1919), у яких А. Кримський розкривав власне ставлення до белетристики та наукової діяльності [39, с. 11]. Робота з авторськими передмовами даної збірки дає можливість розвивати в учнів уміння аналізувати паралітературні тексти, інтерпретувати авторську позицію та зіставляти її з художнім змістом творів. Під час вивчення цього матеріалу доцільно поєднувати кілька взаємодоповнювальних методів, наприклад: проблемно-пошуковий метод – формулювання проблеми: «Чому А. Кримський сумнівається у своїх белетристичних здібностях?»; метод критичного читання – аналіз авторських передмов як саморефлексії письменника; бесіда з елементами дискусії – зіставлення позиції автора у двох

передмовах (1895 vs 1919). Наводимо декілька прикладів вправ для аналізу передмов збірки «Повістки і ескізи»:

Вправа 1. «Знайди ключову тезу» (аналітична). Учні отримують уривки з двох «Напутніх слів» і мають підкреслити вислови, у яких автор говорить про своє письменницьке покликання, а потім визначити, які з них свідчать про сумнів, а які – про внутрішню потребу писати, з метою навчити їх виділяти авторську позицію та підтекст.

Вправа 2. Дискусія «Чи може науковець бути письменником?». Вправа має на меті розвиток аргументації та критичного мислення через обговорення сумнівів А. Кримського щодо власного письменницького покликання.

Агатангел Кримський дотримувався думки, що за відсутності природного таланту до художньої творчості, краще не пробувати себе на «белетристичному поприщі» [42, с. 37]. Сумніви щодо власного письменницького покликання, які супроводжували його протягом усього життя, він також висловлював у листах до своїх друзів, зокрема у листі до Івана Франка просить висловити думку щодо його оповідань «В обіймах старшого брата» та «Батьківське право», оскільки високо цінує суд І. Франка. Він готовий сприйняти будь-яку критику і хоче знати, чи варто йому продовжувати писати, чи краще зосередитися на перекладах [22, с. 37].

У своїй першій передмові Агатангел Кримський відверто зізнається, що як автор, він відчуває сумніви щодо художньої цінності своїх «повісток» і не впевнений, чи присутня в них хоча б «іскра таланту». Проте, він твердо переконаний в одному: «... в основі своїй все, що представлено в цій книзі, геть усе є щирою правдою» [39, с. 12]. У другій передмові автор зазначає, що навіть наукова діяльність не може повністю заглушити його потяг до белетристики: «Бо хоч як-як я силувався згрознути в ученій праці, але літературне тяготіння не кидало мене, навіть «проти волі» [38, с. 274]. Вчитель може запропонувати учням наступні питання до обговорення: 1) Чому А. Кримський вважав, що «не є белетристом»? 2) Чи може людина без «природного таланту» писати художні твори? 3) Чи правий він у своїх сумнівах?

Вправа 3. Порівняльний аналіз «1895 vs 1919» – це завдання, мета якого полягає у розвитку вміння порівнювати два документи та робити висновки, шляхом складання учнями порівняльної таблиці між двома «Напутніми словами» (1895 і 1919 років) за такими аспектами, як: самооцінка автора, погляд на белетристику та внутрішня мотивація.

Вправа 4. Творче завдання «Реакція І. Франка». Це завдання розвиває творче письмо, емпатійне читання та інтерпретації. Учням надається коротка інформація про лист, у якому А. Кримський просив Івана Франка оцінити свої оповідання. Завдання полягає у написанні 4-5 речень відповіді від імені Івана Франка, де необхідно врахувати його стиль, характер і прямолінійність під час надання оцінки творам А. Кримського.

Як бачимо, робота з передмовами та листами дозволяє не лише ознайомити учнів із психологічними та ліричними тенденціями літератури того періоду, а й сформувати в них навички критичного читання, інтерпретації біографічних матеріалів та розуміння авторської саморефлексії. Застосування дискусійних методів, творчих завдань і текстових вправ сприяє усвідомленню внутрішнього світу письменника та його творчої еволюції.

Під час вивчення оповідання «Батьківське право» варто акцентувати увагу на конфлікті поколінь і руйнуванні патріархального світогляду. Текст чудово підходить для розвитку навичок психологічного читання, оскільки А. Кримський розкриває характери не через портрет, а через внутрішнє мовлення. Серед методичних прийомів можна використати: проблемне питання («Чи завжди ми повинні поважати батьків лише за фактом їхнього статусу? Чи має дитина право на власну позицію?»), інтертекстуальна робота (порівняння з «Люборацькими» А. Свидницького, «Кайдашевою сім'єю» І. Нечуя-Левицького, творами І. Франка та Б. Грінченка). Додатково можна застосувати вправу «Позиція поколінь», де учні обирають сторону (батьки/діти) і аргументують її, спираючись на текст.

Оповідання «Перші дебюти одного радикала» дає змогу працювати з темою становлення особистості, розвитком характеру та самосвідомості. Для

цього використовуються такі методичні прийоми: метод психологічної реконструкції, де учні визначають події, що найбільше вплинули на Петра; аналітичний коментар із пошуком цитат, які відображають його почуття провини, сорому та прагнення до самовдосконалення.

Проблема нездорових подружніх стосунків знаходить своє відображення в оповіданні «Та хто ж таки справді винен?!». Письменник хоче знайти відповідь на питання, що знаходиться в самій назві твору: хто винен в нещасті жінки. Використовуючи прийом автобіографічного спогаду, автор спонукає читача до самостійних роздумів над трагічною долею нещасної жінки, а достовірність описових засобів ще більше підсилюється завдяки глибокому самоаналізу: «...я й не стара ще, а вже немов диня, зажовкла; од повсякчасної згрижі зсушилася, така зробилася, наче колочка або скепа: чоловік геть усе здоров'я з мене вийняв» [39, с. 65]. Цей текст дозволяє делікатно працювати з темою домашнього насильства, формуючи в учнів навички емпатії. Серед методичних прийомів, наприклад, можна застосувати: метод етичної дилеми («Чи могла героїня вчинити інакше? Хто справді несе відповідальність?»), читання з емоційними маркерами (позначення фрагментів, що викликають співчуття, обурення, тривогу).

Оповідання «В вагоні» дає можливість організувати ефективну роботу над проблематикою соціальної нерівності, формами комунікації, толерантністю та культурними стереотипами. Текст містить психологічно точні спостереження, діалоги, дискусії й авторські роздуми – це робить його придатним для різних типів навчальних активностей: аналізу ситуацій, рольових ігор, дискусій та інтерпретацій. Агатангел Кримський в оповіданні «В вагоні» ставить перед собою завдання розкрити проблему протиставлення двох різних категорій людей: тих, хто має освіту, відзначається гордістю та владністю, і тих, хто є менш освіченим, скромним та покірливим. Автор розробляє цю проблему, використовуючи такі прийоми, як роздуми, порівняння, спостереження, які поступово переходять у діалоги, а потім у дискусії. Учитель може запропонувати учням фрагмент, де оповідач сперечається зі співрозмовником («Звичайно, мій

співрозмовник не погодився зі мною і продовжував сперечатися. Я також не відступав від своєї позиції. Ми розмовляли голосно, можливо, навіть надто голосно. Кілька євреїв з сусідньої лавки повернули до нас голови» [2, с. 247]). Після читання – сформулювати проблемне питання: «Чому люди з різним рівнем освіти часто не можуть почути один одного?». Цей прийом допомагає читачеві глибше зрозуміти психологію, мислення та дії оповідача.

Другий етап прозової творчості А. Кримського розпочинається з оповідання «Psychopathia natsionalis», у якому порушується питання націоналістичної психічної патології. Особливості психіки я-оповідача проявляються у постійній тузі за всім рідним і відразі до всього чужого: «не можна заходити в стосунки з тамошніми людьми» [39, с. 235], «неохота якась балакати з великорусами» [39, с. 235], «нелюбо й болюче було мені – подивитися часом на великоруського селянина» [39, с. 235], «трохи був не зненавидів» [39, с. 235]. Такий безперервний гнітючий стан героя поступово перетворюється на марення, що свідчить про розвиток психічного розладу. Однак, завдяки глибокому самоаналізу та уважному самоспостереженню головний герой знаходить вихід із цієї кризи: будь-який психічний розлад можна подолати через творчість. Текст дає можливість працювати з темою національної ідентичності, психологічних крайнощів та стереотипів за допомогою таких методичних прийомів: психоаналітичне читання (простеження переходу від туги – до марення – до одужання); метод терапевтичної інтерпретації (як творчість стає способом подолання внутрішньої кризи); прийом «Цитата як дзеркало» (учні добирають цитати, які відображають емоційні стани героя).

У наступному оповіданні під назвою «Дивна пригода» А. Кримський прагне розкрити внутрішній світ вченого-лінгвіста, а також принципи та шляхи його наукових пошуків. Саме в цьому творі психологічний талант А. Кримського виявився особливо яскравим, оскільки він не лише показує особливості мислення вченого, але й розкриває мотиви його наукової та просвітницької діяльності, демонструючи мислення людини, для якої самоствердження є важливішим за наукову істину. Оповідання ідеально підходить для роботи з образом ученого,

його мотиваціями, дослідницькою етикою та психологією творчості. Серед методичних прийомів пропонуємо до використання на уроках літератури в старших класах: метод «інтелектуальної біографії» (визначення етапів наукового пошуку), пошукова робота (учні з'ясовують, які риси справжнього дослідника проявляє герой).

Завдяки щоденним спостереженням за життям своєї ліванської родини, взаємодії з місцевими мешканцями та активній участі в громадському житті Бейрута, Агатангел Кримський зібрав багатий матеріал для своїх знаменитих «Бейрутських оповідань». Твір, написаний у 1897 році, вперше побачив світ на сторінках часопису «Нова громада» у 1906 році. «Бейрутські оповідання» Агатангела Кримського, написані у формі «щоденника сторонньої людини», першими так детально і правдиво розповіли про життя Близького Сходу кінця XIX століття [58, с. 280-281].

«Бейрутські оповідання» поділені на дві частини: «Растлініє нравів» та «Соломониця, або Соломон у спідниці». У першій частині А. Кримський змальовує складний процес взаємодії східної та західної культур. Він детально описує, як проникнення європейських звичаїв та мод руйнує традиційні цінності бейрутського суспільства. Друга частина «Бейрутських оповідань» присвячена детальному опису життя бейрутської школи для дівчат «Бакурат ель-ихсен», заснованої та підтримуваної відомою місцевою меценаткою Амелією Сюрсок. Автор зосереджується на взаємодії школи з російським православним «Палестинським товариством» та на протистоянні французького та російського впливу на освітній процес в цій установі [58, с. 281].

Першу частину «Бейрутського оповідання» А. Кримського доцільно вводити в навчальний процес у старших класах як текст, що поєднує художність, етнографічну спостережливість і глибину культурологічного аналізу. Робота з твором дозволяє актуалізувати теми мультикультурності, релігійних взаємин, взаємодії Сходу й Заходу, розкриття дитячої психології та особливостей побуту арабського світу. Для старшокласників, які перебувають на етапі інтенсивного формування світоглядних орієнтацій, звернення до такого тексту є можливістю

побачити інший культурний простір та оцінити його крізь призму наукових і художніх спостережень А. Кримського.

У процесі роботи над першим розділом твору варто зосередити увагу на мультикультурному тлі Бейрута, яке автор відтворює через детальні описи конфесійного протистояння єзуїтів і православного арабського населення, а також через численні етнографічні деталі. Учням важливо показати, що А. Кримський не просто репрезентує екзотичне середовище, а створює інтелектуально насичену картину культурного співіснування. Розгляд таких епізодів дає змогу виходити за межі суто літературознавчого аналізу й застосовувати міжпредметні зв'язки з історією, культурологією, релігієзнавством.

Надзвичайно цінним для викладання є етнографічний пласт тексту – описи жіночої праці, побуту, кухонних традицій, святкувань, місцевої лексики та мовних зворотів. Їх можна використовувати як матеріал для порівняльного аналізу культур, адже старшокласники мають достатній рівень розвитку, щоб помітити відмінності та схожості між європейським і близькосхідним світом. Ефективною методичною стратегією тут може стати інтерактивний коментар: учні отримують фрагменти описів і в парах або групах осмислюють, які культурні цінності за ними стоять. Такий підхід сприяє глибшому сприйняттю інших культур та виховує толерантність і зацікавлення світовою багатоманітністю.

Текст рясніє деталями арабського життя. Наприклад, сад з апельсиновими, мигдалевими деревами, кипарисами, міртами і ароматами жасмину та датур створює ідеалізовану картину арабської природи. Ці описи додають тексту екзотичного звучання, яке приваблює європейського читача. А. Кримський описує арабський кухонний побут: замість звичних європейських печей тут використовують жаровні, а хліби та пироги відправляють до громадських пекарень. Цей контраст підкреслює самотність арабської культури і її відмінність від європейської. Автор акцентує увагу на побутових дрібницях, які

в сукупності формують повну картину арабського життя: від підготовки їжі до дисципліни у школах і взаємодії в родині.

Не менш важливим є аналіз морального та психологічного аспекту, репрезентованого через поведінку дітей, їхнє ставлення до тварин, стосунки в родині, використання гумору та іронії. Наприклад, сцена з півнем і грубістю Ельяна до кицьки є іронічною, але також натякає на відсутність у дитини усвідомлення добра і зла [37, с. 135-136]. Ці елементи вказують на глибокий авторський роздум над формуванням людського характеру. Гра Ельяна з кицькою подається через поєднання гумору і жорстокості. З одного боку, це дитяча безпосередність, але з іншого – демонстрація незвичного ставлення до тварин у традиціях цього регіону. Опис грубої «комодії» з півнем і ставлення до цього місцевих людей відображає культурні розбіжності та своєрідність суспільства. А причина цієї екзотичної поведінки дуже проста: за мусульманським звичаєм, перерізання глотки вважається найгуманнішим методом забою тварини [37, с. 135-136]. Цей матеріал дає можливість учителю організувати рефлексивну бесіду, у якій учні можуть осмислити питання добра і зла, гуманності, дитячої безпосередності та меж дисципліни. Епізоди з Ельяном, його хитрощами, жорсткістю у грі чи прагненням отримати дибс є хорошим підґрунтям для обговорення теми культурно зумовленої поведінки та універсальних людських рис.

Окрему методичну цінність має лінгвістична та філологічна точність А. Кримського. Учителю варто звернути увагу старшокласників на пояснення термінів, фразеологізмів та вимови (зокрема звука «айн»), які демонструють наукову компетентність письменника. Цей матеріал можна використати у форматі мікродослідження: учні самостійно шукають інформацію про походження окремих слів і представляють короткі доповіді. Така форма роботи сприяє розвитку навичок наукового пошуку та роботи з джерелами.

Важливо також звернути увагу на контраст між традиційністю та модернізаційними тенденціями, що проявляється у прагненні молоді наслідувати європейський стиль, а також у проникненні французької мови в арабське

середовище(вживання слова «девуар» замість арабського «фард»). Це вказує на те, як А. Кримський звертає увагу на культурні трансформації та взаємовпливи в Бейруті. Це може стати основою для роботи над міні-дискусією в класі щодо культурної глобалізації, збереження ідентичності, конфлікту поколінь. Метод «дебатів» або «рольової дискусії» дозволяє учням глибше зрозуміти соціальні процеси, актуальні й сьогодні.

Цікаво простежувати у тексті і етнографічну точність у портретуванні. Опис Жяммеля як носія семітського типу обличчя («високий ніс, не такий пересадно горбатий, як у євреїв, але просто гордовитий» [37, с. 151]) демонструє наукову увагу до расової ідентичності героїв. Це ще раз підтверджує, що А. Кримський опирався на свої глибокі знання етнографії та фізіогноміки. Шейх Жяммель описаний як незвичайний для Бейрута. Його розкішна борода, що рясніє сріблястою сивиною, є символом мудрості та авторитету. Ця деталь акцентує увагу на його винятковості серед місцевого населення, яке борід не носить.

А. Кримський демонструє неперевершений талант у доборі яскравих та влучних висловів, що робить текст ідеальним для лінгвостилістичного аналізу та вивчення психологічного портретування через мову.

Вправа 1. «Мозаїка фольклорних характеристик» (лінгвостилістична): учням пропонується знайти та проаналізувати використання арабських прислів'їв, приказок та образних висловів у тексті (наприклад, «Язик у неї був на двадцять чотири метелики»; «Її обличчя не засміялося б навіть на тепленький свіжий хлібець»; «Хто схоче людей розсудити, тому доведеться повіситись»). Завдання полягає у розкритті сутності персонажа (балакучість, пихатість, некомпетентність) лише на основі цих виразів, а також порівнянні їх з українськими аналогами. Це розвиває вміння інтерпретувати культурні коди в художньому тексті.

Вправа 2. «Портрет через Деталь» (психологічна): оскільки А. Кримський уникає ґрунтовних портретних характеристик, на відміну від традиційної прози початку ХХ століття, учням необхідно визначити ключові деталі, якими автор

замінює опис зовнішності. Завдання: створити психологічний портрет Лябібі та інших персонажів, використовуючи лише цитати, що стосуються їхніх вчинків, мовлення, емоцій та ставлення до них інших героїв. Цей прийом формує навичку психологічного читання, де характер розкривається через опосередковані ознаки, а не прямий опис.

Вправа 2. Міні-дискусія «Принцип «Соломониці»: обговорення іронії назви. Питання: «Чи може некомпетентна людина ефективно керувати, лише завдяки своєму статусу?» та «Який педагогічний ідеал протиставляє А. Кримський образу Лябібі?». Це сприяє розвитку критичного мислення та формуванню ціннісного ставлення до професійної етики та компетентності.

Отже, прозова спадщина Агатангела Кримського, представлена збірками «Повістки і ескізи з українського життя» та «Бейрутські оповідання», відіграє значну роль у розвитку модернізованого реалізму української літератури початку ХХ століття, оскільки автор майстерно поєднує етнографічну точність і глибоку психологічну саморефлексію з підривом традиційного народницького дискурсу, за що Іван Франко відзначав його як «вельми оригінального повістяра». Методична система роботи над цими творами у старших класах базується на зіставленні двох ключових культурно-географічних просторів (Україна та Близький Схід), аналізі паралітературних текстів (передмов 1895 і 1919 рр.) та застосуванні дискусійних, творчих і психоаналітичних прийомів («Карта творчості», «Знайди ключову тезу», «Позиція поколінь»), що дозволяють учням не лише інтерпретувати складну проблематику конфлікту поколінь, соціальної нерівності, національної ідентичності та психологічних крайнощів, а й усвідомити творчу еволюцію А. Кримського від сумнівів у собі до майстерного використання лінгвостилістичних деталей для створення цілісної картини світу.

3.2. Труднощі вивчення жанрової специфіки роману «Андрій Лаговський»

Труднощі вивчення жанрової специфіки роману «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського в закладах загальної середньої освіти зумовлені

багатшаровістю твору, складністю його проблематики та нетиповістю для шкільного канону. Роман «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського є однією з перлин української літератури початку XX століття, яка захоплює своєю складною жанровою природою та багатовимірністю образів. Цей твір не лише відображає літературні традиції своєї епохи, але й значною мірою виходить за їхні межі, демонструючи глибокий інтелектуалізм автора, його філософські роздуми та тонкий психологізм. Жанрова природа роману аналізованого роману є предметом дискусій серед літературознавців. А. Кримський, будучи не лише письменником, але й видатним науковцем, поєднав у цьому романі елементи соціально-психологічного роману, інтелектуальної прози, любовного роману, традиційного роману виховання, а також автобіографічні мотиви, що дозволяють трактувати текст у широкому контексті літературного розвитку того часу. Така складність жанру створює певні труднощі для його викладання у старших класах, оскільки учні мають одночасно сприймати психологічну глибину персонажів, історичний і соціальний контекст твору та філософські роздуми автора.

Однією з основних проблем, з якою можуть стикнутися вчителі при вивченні цього роману, є високий рівень абстрактності та інтелектуалізму тексту. Філософські та психологічні роздуми А. Кримського, а також численні алюзії на європейську та українську літературну традицію, можуть бути складними для сприйняття старшокласниками. Щоб подолати цю проблему, педагог може застосовувати методи покрокового аналізу тексту, структурованого розбору епізодів та систематичних дискусій. Наприклад, урок можна розпочати з короткого обговорення контексту часу, в якому жив А. Кримський, а також його особистої історії, що відображена у романі, – походження з бідної священницької родини, раннє віддалення від рідного дому, життя в Москві. Таке введення допомагає учням краще зрозуміти соціальні та психологічні мотиви дій персонажів.

Головний персонаж роману – інтелектуал і вчений-енциклопедист, чия діяльність тісно пов'язана зі світом науки й аналітичного мислення. Відповідно,

простір роману насичений науковими ідеями та роздумами. Значну частину тексту складають так звані наукові екскурси, які слугують інтелектуальними паузами між основними подіями й привертають увагу читача [32, с. 45].

Образ Андрія Лаговського є ключовим для розуміння роману, однак він також потребує системної методичної роботи. Головний персонаж постає одночасно професором-математиком, поетом та лінгвістом, що дозволяє вчителю поєднувати уроки літератури з міжпредметними зв'язками – історією, філософією, психологією. Психологічна багатовимірність героя проявляється у його істеричних та психопатологічних станах, які обумовлені становищем колонізованого суб'єкта і соціальними обмеженнями, що накладалися на українця в імперському центрі. Для учнів старших класів це створює труднощі в інтерпретації мотивів дій персонажа. Вирішити це можна за допомогою методу портретного аналізу, де учні поетапно досліджують характер, внутрішні конфлікти, мотивацію героя через епізоди роману, цитати та власні рефлексії.

Для кращого розуміння особистості Андрія Лаговського можемо запропонувати практичні методичні прийоми, які можна використовувати на уроках:

1. «Хронологічна таблиця життя Лаговського»: учні систематизують ключові події його життя, від народження в Україні до роботи в Москві, відзначаючи особисті та соціальні виклики, що формують його характер.

2. Діалогова вправа «Лаговський і сучасник»: учні у парах обговорюють, як би вони вчинили на місці героя, зіставляючи цінності початку XX століття та сучасні погляди.

3. «Психологічний портрет персонажа»: учні виписують риси характеру Андрія Лаговського (національна свідомість, істеричність, нігілізм), аналізують їх у контексті конкретних епізодів, і створюють власний психографічний портрет.

4. Система запитань для контролю розуміння та дискусії: Які зовнішні та внутрішні конфлікти переживає Андрій Лаговський? Як соціальне становище впливає на його поведінку та моральні вибори? Чому Андрій Лаговський

переносить свою прихильність з рідної матері на генеральшу Шмідт? Як автобіографічні мотиви А. Кримського відображаються у творі? Яким чином психопатологічні стани героя пов'язані з його соціальним становищем?

Роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» вирізняється чітко окресленою географічною та тематичною структурою, що дає змогу педагогам розбивати матеріал на логічні блоки для кращого сприйняття учнями. Перша частина твору відбувається в Україні, друга – у Туапсе, третя – у Москві, а фінальна частина «Порозумілися» повертає сюжетні події знову до України. Така структура допомагає учням систематизувати матеріал і простежити розвиток персонажа та його життєві випробування.

При викладанні важливо підкреслити, що тема колоніальності, яка стає ключовою від другої частини роману, пов'язана з соціальним становищем Лаговського та його взаємодією з представниками імперської еліти. Це може викликати труднощі у сприйнятті учнями, оскільки потребує розуміння історичного, соціального та етнічного контексту. Методично проблему можна розв'язувати через контекстні вправи та інтеграцію уроків літератури з історією. Наприклад, учні можуть створювати етнічні карти Туапсе, позначати на них національні групи, з якими стикається герой, та аналізувати, як це впливає на його сприйняття світу.

Структура роману – «Не порозуміються» – «Туапсе» – «За святим Єфремом Сірином» – «Порозуміються» – дає підстави пропонувати учням аналітичні завдання, що формують уміння працювати з композиційною побудовою твору. Наприклад, метод «герменевтичного кола» дозволяє простежити, як початкова точка конфлікту повертається у фіналі у вигляді духовного зростання героя. Учням можна запропонувати вправу «Композиційна спіраль»: визначити, які події не впливають на сюжет, але є принципово важливими для розкриття внутрішнього світу інтелектуала. Таким чином, текст стає матеріалом для формування здатності бачити не зовнішню фабулу, а психологічну логіку персонажа.

Якщо говорити про автобіографію як літературний жанр, важливо враховувати баланс між художнім і документальним елементами. За спостереженням Ю. Коваліва, її естетична цінність залежить від точності фактів, достовірності подій і водночас від авторських домислів, світоглядних проекцій, симпатій чи антипатій. [45, Т. 1, с. 19]. Автобіографічні мотиви роману слугують ефективним матеріалом для формування умінь працювати з художнім образом автора та з'ясовувати межу між фактом і художнім вимислом. Метод біографічних проекцій дає змогу показати учням, що автобіографічність А. Кримського не зводиться до прямого копіювання життєвих фактів, а має характер автопсихологічного інтелектуалізму. Доцільно застосувати прийом «подвійної оптики»: учні аналізують уривок спочатку як біографічний текст, а потім – як художньо сконструйовану модель інтелектуала. Це сприяє усвідомленню складної природи модерністського письма та розвитку навички багаторівневого прочитання твору.

Інтелектуалізація літератури розпочалася через тісну взаємодію філософії та художнього слова, що сприяло посиленню концептуального мислення письменників і вираженню їхніх ідей у літературних творах [77, с. 59]. Особливо плідним для навчального процесу є розгляд феномену інтелектуалізму в романі. Для старшокласників або студентів коледжу такі матеріали можуть бути складними, тому методично виправданим є використання прийому «спрощеної реконструкції»: учні пояснюють складні наукові чи філологічні твердження Лаговського (наприклад, про диференційні обчислення чи етимологію грецьких слів) «простою мовою», що формує компетенції наукової комунікації та стилістичного переформулювання. Це також демонструє, що інтелектуальна складність тексту не є перепорою, а, навпаки, ресурсом для розвитку різних типів мислення.

Отже, вивчення роману «Андрій Лаговський» у закладах загальної середньої освіти становить значні методичні труднощі, оскільки твір є багатошаровим і нетиповим для шкільного канону, поєднуючи елементи соціально-психологічного роману, інтелектуальної прози, роману виховання та

автобіографічні мотиви, що вимагає від учнів одночасного сприйняття психологічної глибини, історичного контексту та філософських роздумів. Ці труднощі, зокрема високий рівень абстрактності та психологічна багатовимірність героя (професора-математика, поета і лінгвіста з істеричними станами колонізованого суб'єкта), доцільно долати через системний методичний підхід: використання хронологічних таблиць, портретного аналізу та діалогових вправ для розкриття внутрішніх конфліктів Лаговського; застосування інтеграції з історією та контекстних вправ (наприклад, створення етнічних карт Туапсе) для розуміння теми колоніальності; та використання композиційного аналізу (метод «герменевтичного кола») для простеження, як географічна структура (Україна–Туапсе–москва–Україна) формує жанрову еволюцію та психологічну логіку персонажа, а також через прийом «спрощеної реконструкції» для дешифрування інтелектуальної складності тексту.

ВИСНОВКИ

1. Агатангел Юхимович Кримський є унікальною постаттю в українській та світовій інтелектуальній еліті, чий життєвий шлях і творча спадщина сформувалися під впливом глибоких полікультурних коренів – від кримськотатарського роду, що походив із Бахчисарая, до українського вчительського середовища Волині, де народилися й інші очільники української культури. Під впливом праць М. Драгоманова в Колегії Павла відбулося його свідоме формування національної ідентичності. Незважаючи на визнання світовою інтелектуальною елітою як унікального поліглота та сходознавця-енциклопедиста (арабіста, тюрколога, іраніста), значна частина його художньої творчості та наукового доробку залишається маловідомою для широкої громадськості, що підкреслює актуальність його подальшого дослідження. Творчий доробок А. Кримського є багатогранним – від літературної діяльності (збірка «Пальмове гілля», порівнювана з «Диваном» Гете) до високомайстерних перекладів східних класиків та Корану, що збагатили українську культуру.

2. Літературознавча рецепція творчого доробку А. Кримського, суттєво обмежена ідеологічними заборонами до 1960-70-х років, сьогодні значно активізувалася, пропонуючи різноманітні підходи – від психоаналітичного (С. Павличко, Т. Гундорова, Н. Зборовська) та наратологічного до культурно-антропологічного та герменевтичного. Сучасні дослідники справедливо визнають А. Кримського піонером українського модернізму та інтелектуальної експериментальної прози, який відійшов від народницького побутописання до глибокого психологізму та новаторських прийомів (фрагментарність, автоциткування, інтелектуальні авторські відступи) і торкався складних тем колоніальної свідомості, внутрішнього роздвоєння та кризи традиційних цінностей, хоча при цьому його оповідання вивчені значно менше, ніж роман «Андрій Лаговський».

3. Розвиток української поезії до А. Кримського був започаткований Т. Шевченком, чия спадщина вплинула на плеяду послідовників, включаючи І. Франка та Лесю Українку, які значно розширили тематику, поглибили

соціальну та філософську проблематику, а також психологізм ліричного героя, але особливо важливу роль у європеїзації поезики відіграв П. Куліш, котрий систематично впроваджував силабо-тонічні розміри (ямб, анапест, дактиль) та нові строфічні форми (бейт, александрійський вірш, терцина, октава), що дозволило наступним поетам (як І. Франко, Леся Українка, так і сам А. Кримський) вивести українське віршування на новий, модерний рівень.

4. Збірка «Пальмове гілля» А. Кримського стала значним модерністським проривом в українській поезії, поєднавши екзотичні східні мотиви та південні пейзажі (Сирія, Кавказ) з елементами української лірики та фольклору, що забезпечило унікальний синтез культур. У збірці, особливо в циклі «Самотою на чужині», домінує образ трагічного, самотнього інтелектуала, який переживає внутрішній конфлікт між прагненням до щастя і песимізмом, тоді як цикли «Нечестиве кохання» і «Кохання по-людському» розкривають драматичні та філософські роздуми автора про природу любові (від духовно-піднесеної до забороненої та нерозділеної), часто протиставляючи її суспільним нормам та національно-патріотичним переконанням (кохання до «московки» Кетті), перетворюючи поезію А. Кримського на глибоке психологічне дослідження людської душі та інтелектуальний пошук, спрямований на європеїзацію української лірики.

5. Поетична збірка А. Кримського стала новаторським жанровим експериментом, що відображав європейський інтерес до орієнталізму на зламі XIX-XX століть. Автор створив унікальну жанрову систему, використовуючи циклічну структуру для ліричного роману (подібно до І. Франка) та активно застосовуючи авторські жанрові підзаголовки («уривки зі щоденника», «ідилія», «серенада», «іспанський романс», «інтерлюдія», «заповіт»), які слугували шифрами, поглиблюючи сповідальність і драматизм його інтимної та філософської лірики, що часто балансувала між «нечестивим» та «святим» коханням, а також залучаючи східні поетичні форми та переклади як органічну частину власного поетичного доробку.

6. Поетика «Пальмового гілля» А. Кримського сформувалася під впливом Івана Франка (продовження жанрово-стильових тенденцій його ліричної драми «Зів'яле листя»), але демонструє новаторство, особливо у використанні паратекстових елементів (фіктивні передмови, звернення «До читача») для маніфестації власних мистецьких позицій та гуманістичних цінностей, а також у версифікаційному новаторстві (широке застосування силабо-тонічних розмірів: ямб, анапест, дактиль, хорей, і різноманітних строф, включаючи октаву та секстину), що розширило межі особистісної лірики. Стиль А. Кримського відзначається інтертекстуальними перегуками, багатою символізацією рослин (особливо флористичною екзотикою Сходу в контрасті з житнім колоском як символом туги за Україною), а також активним використанням поетичного синтаксису (антитези, паралелізм, риторичні фігури) для передачі декадентського світосприйняття та амбівалентності емоцій ліричного героя на тлі східного пейзажу.

7. Прозова творчість Агатангела Кримського, яка охоплює «Повістки і ескізи з українського життя» та «Бейрутські оповідання», відіграла значну роль у модернізації української реалістичної прози, оскільки автор відійшов від народницького дискурсу. Методичний підхід до вивчення цих творів у старших класах має бути побудований на зіставленні двох культурних світів (Україна та Близький Схід), глибокому аналізі авторської саморефлексії через передмови, що висвітлює його сумніви щодо письменницького таланту, та використанні психоаналітичних і дискусійних методів. Це дозволить учням осмислити складну проблематику – від конфлікту поколінь і соціальної нерівності до питань національної ідентичності та культурної взаємодії Сходу й Заходу, підкреслюючи майстерність А. Кримського у психологічному портретуванні та лінгвостилістичному аналізі побутових деталей.

8. Вивчення роману «Андрій Лаговський» у старшій школі становить значні методичні труднощі через його багатошарову жанрову природу (поєднання соціально-психологічного, інтелектуального роману та роману виховання з автобіографічними мотивами) та психологічну багатовимірність

головного героя – професора-інтелектуала з істеричними станами колонізованого суб'єкта в імперському центрі. Ці виклики, які посилюються високим рівнем абстрактності та філософських алюзій, доцільно долати через системний методичний підхід: використання хронологічних таблиць і портретного аналізу для розкриття внутрішніх конфліктів персонажа; інтеграцію з історією та контекстні вправи для розуміння теми колоніальності; композиційний аналіз (метод «герменевтичного кола») для простеження, як географічна структура (Україна – Туапсе – москва – Україна) формує його духовне зростання; а також через прийом «спрощеної реконструкції» для дешифрування інтелектуальної складності тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агатангел Кримський – людина феноменальної пам'яті. Обдарована дитина. Київ: ООО «Атопол», 2006. №10. С. 57-62.
2. Агатангел Кримський – учений, письменник, українець: зб. наук. пр. / упоряд. Н. Данилюк. Луцьк: Волин. кн., 2007. 126 с.
3. Агатангел Кримський і Волинь: матеріали Всеукраїнського круглого столу, приуроченого до 150-річчя від дня народження Агатангела Кримського та 150-річчя від дня народження Лесі Українки (28 січня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силук. Луцьк: Волинський ІППО, 2021. 244 с.
4. Байдюк О. І. Етимологічна структура іменника художнього мовлення А. Кримського. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2003. Вип. 6, Ч. 3. С. 6-11.
5. Білецький О. І. Двадцять років нової української лірики (1903-1923). *Білецький О. І. Літературно-критичні статті*. Київ: Дніпро, 1990. С. 17-44.
6. Богдан С. Особливості автокоментуючих засобів у мовознавчих працях А. Ю. Кримського. *Українське мовознавство: респ. міжвідом. наук. зб.* Київ, 1991. Вип. 18. С. 89-94.
7. Випасняк Г. Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в однойменному романі Агатангела Кримського. *Житомирські літературознавчі студії*. Житомир, 2013. Вип. 7. С. 192-200.
8. Гаврилова Т. А. Ю. Кримський як дослідник середньонадніпрянських говорів. *Постаті та ідеї: з історії мовознавства в Україні* / відп. ред. В. Г. Складенко. Київ, 1995. 152 с.
9. Гірняк М. О. Розуміння і саморозуміння у романі Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». *Магістеріум*. Київ: НаУКМА, 2010. Вип. 38. С. 29-36.
10. Гірняк М. О. Читання як шлях до себе. *Studia methodologica*. Тернопіль, 2015. № 40. С. 115-123.
11. Горблянський Ю. Інтелектуалізм у художній прозі Івана Франка та Агатангела Кримського. *Іван Франко: Дух, наука, думка, воля: матеріали*

- міжнар. наук. конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народж. І. Франка. Львів, 2009. Т. 2. С. 688-694.
12. Горблянський Ю. П. Художня проза Агатангела Кримського: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Львів, 2021. 236 с.
 13. Горинець М. М. Поетична флористика А. Кримського (Збірка «Пальмове гілля»). URL: <http://ukr-kult-vsyz.kpi.ua/2UK/rt/prINTERfriendly/4718/0>
 14. Гундорова Т. Автобіографізм і «дух часу» в нігілістичному романі А. Кримського «Андрій Лаговський». *Культура слова*. 2021. № 95. С. 53-64.
 15. Гундорова Т. Проза А. Кримського і декадентство в українській літературі. *Дивослово*. 1995. № 1. С. 15-20.
 16. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація / вид. друге, перер. та доп. Київ: Критика, 2009. 448 с.
 17. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї. Київ: Грані-Т, 2012. 548 с.
 18. Данилюк Н. О. Агатангел Кримський у контексті української та світової культури. Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. 255 с.
 19. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. Т. 1. Кн. 1. 144 с.
 20. Дорошенко Д. Українська гетьманська держава 1918 року. *Історія України 1917-1923 рр.* Ужгород, 1930. Т. 1-2. 514 с.
 21. Дрогомирецька М. Художні експерименти й етичні парадокси в оповіданні «Батьківське право» А. Кримського. *Українське літературознавство*. 2017. Вип. 82. С. 51-61.
 22. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941): у 2 т. / відп. ред. вип. О. Д. Василюк. НАН України. Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ. 2005. Т. 1. Наукова спадщина сходознавців. 1890-1917. 499 с.
 23. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 688 с.
 24. Записки Історично-філологічного Відділу Української Академії Наук. Київ, 1919. Т. 1. 498 с.

- 25.Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. Київ: Укр. наук. т-ва, 1919. 130 с.
- 26.Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
- 27.Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2003. 391 с.
- 28.Ільєнко І. Хвотальна евакуація. За слідчою справою А. Кримського. *Літературна Україна*. Київ, 1990. №43. С. 6.
- 29.Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 318 с.
- 30.Історія української літератури. ХІХ століття: у 3 кн. Кн. 3 / за ред М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1997. 432 с.
- 31.Каспрук А. Посол єднання. *Вітчизна*. № 1. С. 183-188.
- 32.Кийченко В. Світ науковця в художній інтерпретації Агатангела Кримського. *Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. Вип. 12. Серія «Гуманітарні науки». С. 42-48.
- 33.Ковалів Ю. Дещо про Агатангела Кримського, дещо про історію літератури. *Кримський А. Виривки з мемуарів одного старого гріховоди: Вибране*. Київ: Академія, 2017. 320 с.
- 34.Ковалів Ю. І. *Історія української літератури кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.* Київ: Академія, 2013. Т. 1. У пошуках іманентного сенсу. 512 с.
- 35.Корнійчук І. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 488 с.
- 36.Кралюк П., Якубович М. Незвичний орієнталізм Агатангела Кримського. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2013/01-15-3>
- 37.Кримський А. Бейрутські оповідання. Київ: Друкарня Українського наук. тов. 1919. С. 279-326.
- 38.Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Київ, 1919. 280 с.
- 39.Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия, 1895. 33 с.

- 40.Кримський А. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1968. 339 с.
- 41.Кримський А. Розвідки, статті та замітки. I–XXVII. Київ, 1928. 408 с.
- 42.Кримський А. Твори: у 5 т. / редкол.: І. Білодід. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 5. Кн. 1. 546 с.
- 43.Кримський А. Твори: у 5 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972. 630 с.
- 44.Курас І. А. Ю. Кримський – видатний український учений-гуманіст. *Матеріали ювілейної сесії секції гуманітарних наук Національної академії наук України, присвяченої 130-річчю від дня народження А. Ю. Кримського.* Київ, 2001. 368 с.
- 45.Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / уклад.: Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 1: А – Л. 608 с.; Т. 2: М – Я. 624 с.
- 46.Луцак С. Художня модель самопізнання через Іншого в романі «Андрій Лаговський» А. Кримського. *Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць.* Луцьк, 2011. С. 106-113.
- 47.Маленька Т. Агатангел Кримський: портрет на тлі епох. *Слово і час.* 2001. №1. С. 11-14.
- 48.Митринська Г. Українські перекладачі ХХ століття. *Всесвітня літ. в сучасній школі.* 2016. №6. С. 36-40.
- 49.Мірченко М. В. А. Кримський і його філософія історії української мови. *Творчість А. Кримського у контексті європейської і світової культури: текст і контекст.* Луцьк: Вежа, 2007. С. 81-85.
- 50.Моклиця М. Християнство Агатангела Кримського: психологічні та естетичні акценти. *Слово і час.* 2006. №2. С. 19-28.
- 51.Нестелєєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ: Академвидав, 2013. 256 с.
- 52.Ольшевський І. 1920-ті роки: орієнтація на «психологічну... Азію»? URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/O/OlshevskyIgor/Krymsky/4.html>
- 53.Останіна Г. Г. «Діалог» культур у романі А. Кримського «Андрій Лаговський». *Науковий вісник Миколаївського державного університету*

- ім. В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Миколаїв: Філологічні науки, 2012. Т.4. Вип. 9. С. 137-141.
- 54.Останіна Г. Г. Агатангел Кримський. Особливості поетики художньої творчості: монографія. Київ: Твім інтер, 2008. 224 с.
- 55.Останіна Г. Г. Дух поетики в оповіданні «Батьківське право» А. Кримського. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: зб. наук. праць. Київ: Акцент, 2004. Вип. 18. Ч. 1. С. 500-506.
- 56.Останіна Г. Г. Система прийомів як проблема майстерності творчості А. Кримського. *Наукові записки ХДПУ ім. Григорія Сковороди. Літературознавство*: зб. наук. праць. Харків: Нове слово, 2004. Вип. 3. С. 145-150.
- 57.Останіна Г. Г. Типово-правдоподібне зображення культури сімейних стосунків в оповіданні А. Кримського «Та хто ж таки справді винен?!». *Мова і культура*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005. Вип. 8. Т. 6. Ч. I. С. 226-232.
- 58.Осташ І. «Бейрутські оповідання» Агатангела Кримського: до 150-ї річниці народження видатного українського сходознавця. *Україна дипломатична*. Київ, 2020. Вип. 21. С. 277-288.
- 59.Охримович Ю. Розвиток національно-політичної думки (від початку XIX століття до Михайла Драгоманова). Львів: Новітня бібліотека, 1922. 120 с.
- 60.Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Вид-во С. Павличко «Основи», 2000. 328 с.
- 61.Пастух Б. Роман «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського як «історія хвороби». *Слово і час*. 2013. №5. С. 64-69.
- 62.Петькун С. Агатангел Кримський – феномен української науки та культури. *Народознавчі зошити*. 2013. №4. С. 705-708.
- 63.Пизюр Є. Листи до приятелів. Нью-Йорк, 1966. С. 162-166.
- 64.Поліщук В. Т. Вибране. Т. 2: Розстріляні таланти (Репресовані письменники Черкащини). Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2013. 418 с.

- 65.Полонська-Василенко Н. Агатангел Кримський. Зб. 2. Україна. Париж, 1949. С. 121-128.
- 66.Полонська-Василенко Н. Академік Агатангел Юхимович Кримський. 1871-1941. *Український історик*. Мюнхен, 1971. С. 31-32.
- 67.Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (нарис історії). Мюнхен, 1955. Т. 1. 150 с.
- 68.Поляруш Н. С., Хоцянівська І. В. Агатангел Кримський – багатогранна творча особистість. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/36/665/1381-1?inline=1>
- 69.Пріцак О. Передмова. Павличко С. *Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. С. 5-10.
- 70.Пріцак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження. *Східний світ*. Київ, 1993. №1. С. 10-27.
- 71.Пріцак О. Українець тюркського походження Агатангел Кримський. *Шкільна бібліотека*. 2006. №12. С. 43.
- 72.Ревакович М. Декадентські мотиви в українському романі de siècle: Агатангел Кримський та Михайло Яцків. *Ревакович М. Persona non grata. Нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність*. Київ: Критика, 2012. С. 199-219.
- 73.Саїд Е. Орієнталізм. Західні концепції Сходу / перекл. з англ. В. Шовкун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
- 74.Сарбей В. Перший неодмінний секретар Української Академії Наук: до 100-річчя з дня народження А. Ю. Кримського. Київ: ВАНУ, 1971. №1. С. 92-96.
- 75.Систематичний каталог видань Всеукраїнської Академії Наук 1918-1929 / уклад. М. Іванченко та Я. Стешенко; відп. за вип. Д. Штогрин. Київ, 1930. 286 с.
- 76.Сірук В. Особливості форм викладу в ранніх оповіданнях А. Кримського. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2008. №17: Філологічні науки: Літературознавство. С. 157-161.

- 77.Скригалюк В. А. Особливості поетики художньої прози Агатангела Кримського. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2019. 85 с.
- 78.Славутич Я. Агатангел Кримський. Дослідження та статті: Розстріляна муза; Меч і перо. *Українська література на Заході*. Едмонтон, 2006. С. 53-56.
- 79.Смаглій І. В. Материнський код у художньому розкритті характеру Андрія Лаговського в однойменному романі А. Кримського. *Таїни художнього тексту (до проблем поетики тексту)*. 2011. Вип. 13. С. 30-37.
- 80.Смаглій І. В. Функціональність сну в розкритті морально-психічного стану героя в романі «Андрій Лаговський» А. Кримського. *Таїни художнього тексту (до проблем поетики тексту)*. 2010. Вип. 11. С. 153-161.
- 81.Стельмах Б. Художній переклад як взаємодія двох мовних картин світу (на матеріалі перекладів Г. Гайне А. Ю. Кримським). *Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2002. №4. С. 91-97.
- 82.Студії з Криму, I-IX : відбитки з «Записок Історично-Філологічного Відділу» / за ред. А. Ю. Кримський. Київ : УАН, 1930. №89. 209 с.
- 83.Ткаченко Р. Поклик Химери. Декаданс в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. Київ: Книга, 2011. 136 с. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/23389>.
- 84.Троцюк М. Перекладацька діяльність А. Ю. Кримського. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: матеріали XXXII Міжнар. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., присвяч. 70-річчю утворення Волин. обл.* Луцьк, 2009. Вип. 39. С. 71-74.
- 85.Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 33: Літературно-критичні праці (1900-1902). 389 с.
- 86.Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 41. 680 с.
- 87.Франко І. Наша поезія у 1901 р. *ЛНВ*. Львів, 1902. Кн. 2. 116 с.
- 88.Художня спадщина А. Кримського. Своєрідність художньо-естетичних засад, жанрові пошуки письменника (збірка поезій «Пальмове гілля»). URL: <https://ukrlit.net/item/898.html>

89. Чабаненко Ю. Питання історії української мови в листах А. Ю. Кримського до П. Г. Житецького. *Українська мова*. 2007. №3. С. 17-26.
90. Шпак В. Найвидатніший орієнталіст України. *Урядовий кур'єр*. 2016. №4. С. 5.
91. Holod R. Ukrainian Literary Naturalism in the Ideological and Aesthetic Reception of Lesia Ukrainka. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2022. Vol. 8, №2. P. 56-64.